

PAGESOS, MENESTRALS I RENDISTES

Cervera i la Segarra en l'arrencada industrial catalana

(1702-1861)

Enric Tello Aragay

Tesi de Doctorat dirigida pel

Dr. Emili Giralt Raventós

Departament d'Història Contemporània

Facultat de Geografia i Història

Universitat de Barcelona

Març de 1987

PAGESOS, MENESTRALS I RENDISTES

Cervera i la Segarra en l'arrencada industrial catalana

(1702-1861)

Volum I

Enric Tello Aragay

Tesi de Doctorat dirigida pel

Dr. Emili Giralt Raventós

Departament d'Història Contemporània

Facultat de Geografia i Història

Universitat de Barcelona

Març de 1987

NOTES DE LA SECCIÓ IV

Cap. 16, Cloenda.

NOTES

- (1) Vid., al respecte, el capítol de la secció III sobre "El repartiment de la riquesa a la Cervera set-centista."
- (2) D.B. Grigg, Population Growth and Agrarian Change, Oxford V.P., 1980
- (3) Vid. el capítol "En els orígens d'una Catalunya pobra: Cervera i la Segarra en l'arrencada industrial catalana."
- (4) Vid. l'apartat primer del capítol "Inventaris, curadories..."
- (5) Vid. el capítol precedent, "Una reconsideració sobre la teranyina dels censals a la Segarra del set-cents."
- (6) Vid. el primer apartat del capítol "Inventaris, curadories i memòries mercantils: els ingressos de les classes rendistes", citat a la nota num. 4.
- (7) J. Caresmar, "Discurso sobre la agricultura..., 1780, fs. 579-580. Per la defensa de Caresmar del projecte del canal de l'Urgel., vid. els fs. 502-503 de la mateixa obra; i, pel tipus de dificultats amb què topava, vid. el treball de J. Mateu, La pagesia urgellenca abans del canal, Fundació Vives Casajuana, Barcelona, 1982, pp. 183-198.
- (8) P. Madoz, Diccionario geográfico-estadístico histórico de España y sus posesiones de ultramar, Establecimiento Tipográfico-literario Universal, 1847, vol. VI, p. 343.
- (9) Vid. el capítol sobre l'"Església, el crèdit i la usura a Cervera en el segle XVIII."
- (10) Vid. el capítol de la secció III, "El repartiment de la riquesa..."
- (11) P. Vilar, Catalunya dins l'Espanya moderna, op. cit., III,

pp. 294-295.

- (12) Vid. l'apartat 18, "La Junta de Propis i els regidors en el darrer quart del segle", al capítol de la secció III, "Visca el rei i les calces d'estopa..."
- (13) "En 1778 por orden del Señor Intendente comunicada al caballero Corregidor de Cervera, se hiziesen escavaciones, y unos doze pozos con satisfacción del dicho Corregidor que Personalmente compareció aquí, gustó y provó el agua y su proyecto. Delineando el terreno por un Hidraulico perito, calculó la conducción de esta agua hasta medio quarto de la villa, con abrevadero y lavadero al módico coste de unas 25.000 libras. Y hasta conducirla y construirlo dentro de la villa à unas 3.000 libras. De cuyo manantial y alicientes quedaba bien abastezida la Villa" ("Contestación de la Villa de Anglesola al Interrogatorio de don Francisco de Zamora... por... F. Cayetano Santaló, Mercedario, Antonio Mestres, boticario, i Magin Rueda, Labrador", B.P.R., Madrid, Ms. 2472).
- (14) J. De Vries, La economía de Europa en un período de crisis, 1600-1750, Cátedra, Madrid, 1979, p. 216. L'existència en tots els països d'una àmplia oferta de préstecs, malgrat el descens dels tipus d'interès al llarg de l'edat moderna, demostra -segons aquest autor- que hi havia considerables stocks de capital a la recerca de col·locació profitosa. A Holanda els tipus d'interès del deute públic baixaren del 8,3% el 1600 al 3-3,75% en 1672, i a mitjan segle XVIII estaven per sota el 3%. I tanmateix, els capitals hi seguien afluïnt, Holanda era el centre financer del món, i exportava capital cap a països on els títols del deute rendien més. Però també hi havia llocs on els tipus encara eren més baixos, com a Gènova on redituaven un 1,5% anual (vid., també, al respecte, P. Kriedte, Feudalismo tardío y capital mercantil, op. cit., pp. 119-120 i 168-171).

A més, hi havia també les enormes sumes esmerçades a tots els països en préstecs hipotecaris que experimentaren igualment una tendència a la baixa en els tipus d'interès, afavorit per les monarquies absolutes. "En una sociedad donde todos vivían parasitariamente de las rentas feudales todas las medidas que mantuvieran a flote y derrochando a la aristocracia eran recibidas con alivio", comenta Jan De Vries, i afegeix: "Ni los bonos estatales ni los instrumentos de deuda privada eran una garantía contra malas inversiones, ni mucho menos, pero su amplia disponibilidad daba a la burguesía una importante flexibilidad a la hora de disponer de su capital excedente" (op. cit., pp. 224-225).

Això planteja, precisament, el problema del sentit que cal donar al vector explicatiu entre "mala inversió" i manca d'oportunitats d'inversió "productiva". Unes pàgines abans De Vries assenyalava que "las familias burguesas de la mayor parte de Europa, en caso de llegar a progresar realmente, se salían de la burguesía para integrarse en la aristocracia", i considera que això no era degut només a motius ideològics o de prestigi social: "También fue consecuencia de una economía con unas posibilidades de inversión excesivamente limitadas" (op. cit., pp. 217-222).

Ara bé, aquesta "petrificació" de successives "burgesi-es" de l'edat moderna mantenia el cercle viciós entre "mala inversió" i estancament bàsic del "mode de producció": "su posición era la de intermediarios entre los sectores capitalistas y no capitalistas de la economía... Su prosperidad requería la preservación de sistemas financieros retrógados y de economías rurales imperfectamente monetizadas" (op. cit., pp. 234-236).

- (15) L'ús del terme esmerç com a sinònim alternatiu d'inversió és aquí deliberat. Amb l'arcaïsmes del primer es vol subratllar, precisament, la diferència entre una mera col·locació d'estalvis i la veritable inversió de capital, en

el sentit econòmic reproductiu que planteja, per exemple, Luigi Spaventa en els seus Apuntes de economía política (op. cit., p. 45). Dec aquest suggeriment als amables consells d'Alfons Barceló.

- (16) Molts autors combinen les dues aproximacions a l'explicació d'aquest fenomen -inelasticitat de la demanda i factors productius que condicionen l'oferta- (vid., a tall d'exemple, P. Kriedte a Feudalismo tardío..., op. cit., pp. 69-70, i, en uns paràmetres molt diferents, G.R. Hawke, Economía para historiadores, Labor, Barcelona, 1984, pp. 54-58 i 129-131); però, en rigor, remet en darrer terme a paradigmes teòrics oposats que s'exclouen entre si, en reivindicar alternativament l'enfoc oferta/demanda o les condicions de producció com a preeminents en una explicació "forta" de la determinació dels preus. De tota manera, és una discussió que els historiadors poden deixar en mans dels economistes.
- (17) Ha estat Wilhem Abel qui millor i més extensament ha analitzat i sistematitzat aquesta qüestió en la seva obra, ja clàssica, Agricultural fluctuations in Europe, from the thirteenth to the twentieth centuries, Methuen, Londres, 1980. Guy Bois critica les limitacions de l'enfoc ricardià-malthusià d'Abel, però el seu model global de la dinàmica econòmica de llarga durada de les economies feudals incorpora, de fet, l'explicació de dit autor. La diferència rau en l'atribució de causalitats "fortes", i, per tant, la crítica a les explicacions malthusiana i ricardiana "réside non pas dans ce qu'elle affirme mais dans ce qu'elle passe sous silence" (Crise du féodalisme. Économie rurale et démographie en Normandie orientale du début du 14e siècle au milieu du 16e siècle. École des hautes études en sciences sociales, Paris, 1976, pp. 356-360. Vid., en el mateix sentit, P. Kriedte, Feudalismo tardío..., op. cit., pp. 21-22.
- (18) A.V. Chayanov, La organización de la unidad económica cam-

pesina, op. cit., esp. pp. 282-286. En el mateix sentit, però amb una visió més global, vid. les consideracions de Joan Martínez Alier a "Renda de la terra, explotació i excedent", Estudis d'Història Agrària, 1, 1978, pp. 38-63 (especialment pp. 45-49).

(19) G. Bois, Crise du féodalisme..., op. cit., p. 355.

(20) La lectura de Vilar dels esforços esmerçats per Marx en l'anàlisi d'aquesta transició al capitalisme agrari, vid. el seu esbós "La transición del feudalismo al capitalismo", a AA. VV., El feudalismo, Ayuso, Madrid, 1972, pp. 53-79. Pel que fa al destí donat als guanys obtingut de l'arrendament de drets senyorials a la Catalunya del segle XVIII, vid., Catalunya dins l'Espanya moderna (op. cit., III, pp. 539-548): "En tots els casos -escriu Pierre Vilar-, independentment de si la participació és directa o indirecta, oberta o dissimulada, el benefici de l'arrendament dels drets senyorials s'ha integrat als capitals comercials i industrials catalans, i el seu creixement durant el segle forma part dels factors favorables a llur desenvolupament" (p. 548).

Jaume Torras considera que el caràcter "modern" i capitalista de la participació pagesa i "negociant" en els arrendaments dels drets senyorials catalans. Sense negar que fou un factor significatiu de l'arrencada capitalista a la Catalunya set-centista, modesta però irreversible, el fet que una vila com Cardona experimentés un avenç industrial força minso en aquest període, malgrat ser el lloc de residència d'una bona colla dels arrendataris dels drets de la casa Medinaceli al Principat, fa pensar que la relació havia de ser més complexa ("Sobre la renta señorial en Cataluña a fines del siglo XVIII", a AA.VV., La economía agraria en la historia de España, Alfaguara, Madrid, 1979, p. 327.

(21) "Ritroviamo qui la distinzione classica, stabilita da Marx,

fra "subordinazione reale" e "subordinazione formale" del lavoro al capitale: finché i nuovi rapporti sociali non colpiscono la vecchia organizzazione del lavoro, finché la direzione, regolata dalla consuetudine, è di fatto lasciata nelle mani degli stessi produttori contadini, finché non sfugge alle classi dominanti, che si limitano a percepire le rendite pagate da costoro e a controllare la commercializzazione della parte negoziata della produzione agricola, il processo produttivo rimane fondamentalmente lo stesso" (Maurice Aymard, "La transizione dal feudalismo al capitalismo", a R. Romano i C. Vivanti (eds.), Storia d'Italia, op. cit., p. 1149).

- (22) P. Vilar, Catalunya dins l'Espanya moderna, op. cit., IV, p. 12; vid., també, en el mateix sentit, "La transición del feudalismo al capitalismo", op. cit., pp. 64-65. Per a la contraposició Labrousse-Chayanov en l'enfoc de la relació entre la pagesia i els mercats, vid., Maurice Aymard, "Autoconsommation et marchés: Chayanov, Labrousse ou Le Roy Ladurie?", op. cit., pp. 1392-1400.
- (23) M. Aymard, "La transizione...", op. cit., p. 1163.
- (24) "...le forme nuove che ne sono emerse, pur consolidandosi nella loro configurazione contrattuale, tendono necessariamente a essere riassorbite dal vecchio sistema e a cristallizzarsi in un clima di sostanziali stagnazione" (Giorgio Giorgetti, "La rendita fondaria capitalistica in Marx e i problemi dell'evoluzione agraria italiana", reprodut a Capitalismo e agricoltura in Italia, Roma, 1977, pp. 3-48.
- (25) R. Brenner, "Los orígenes del desarrollo capitalista: crítica del marxismo neosmithiano", En teoría, 3, 1979, pp. 57-166.
- (26) "Fundació de misses en la Iglesia de S. Miguel feta per Josep Morondo...", doc. cit.; vid. el capítol sobre l'"Es-glésia, el crèdit i la usura a Cervera en el segle XVIII".

- (27) G. Bois, Crise du féodalisme..., op. cit., pp. 349-365; P. Kriedte, Feudalismo tardío..., op. cit., pp. 9-28.
- (28) Aquesta part de l'argumentació l'he publicada a l'article "La utilització del censal a la Segarra del set-cents: crèdit rural i explotació usurària", aparegut al num. 18 de Recerques, pp. 47-71. La redacció ha estat, però, refeta en funció de la línia expositiva d'aquest treball.
- (29) Max Turull ha trobat a Cervera moltes mencions als violaris "i altres usures" en els llibres de Consells de la paeria en el primer terç del segle XIV. En una sessió del Consell del 1333 es deliberà sobre la conveniència de preferir el censal al violari, en els termes següents: el violari, deien, "no es cosa propietaria axi com sensal... ans fos cosa que cascun dia se deteriorarie en canviarie de valor e de preu, en tant que com envey lit o emmalaltit aquel o aquels a vida del qual e dels violaris es estat venut" (El règim municipal i les finances de la paeria de Cervera 1332-1333, Dinàmica social i política, Tesi de Llicenciatura llegida a l'Estudi General de Lleida el setembre de 1984, vol. II, pp. 472-538. La cita és a la p. 472. L'avantatge del censal era doncs, sobretot, la perennitat de la renda "constituïda" sobre una propietat immoble.
- (30) No haver de lliurar la suma davant el notari feia més fàcil que aquella defraudació es produís al Principat, per contrast amb altres regnes de la monarquia espanyola (vid., al respecte, G. Brocà i J. Amell, Instituciones del derecho civil catalán vigente, Barcelona, 1880, p. 292). Però nohi ha gaires notícies que això es produís, com a mínim fins que el sistema censalista ja havia entrat en crisi. Josep Mª Torras i Ribé va trobar un cas d'especulació d'aquesta mena, que jugava amb la diferència entre els valors nominal i reals dels vals reials, practicat pels Padró d'Igualada l'any 1800 (Evolució social i econòmica d'una família catalana de l'antic règim. Els Padró d'Igua-

lada, 1642-1862, Barcelona, 1976, pp. 111-112).

- (31) J. Robinson i J. Eatwell, Introducción a la economía moderna, FCE, Madrid, 1976, p. 98. Els alts tipus nominals d'aquests préstecs fan que hom els consideri prototípicament usuraris quan s'utilitza la noció d'usura que s'identifica amb un crèdit onerós amb interessos abusius (vid., per exemple, el treball de Francisco Simón Segura, "Aspectos del nivel de vida del campesinado español en la segunda mitad del siglo XIX. El problema de la usura en el campo", Hacienda Pública, 58, 1976, pp. 231-242; i, també, l'apartat num. 12, "Censalismo i usura en la instauració del règim hipotecari liberal", del capítol sobre "La crisi del sistema censalista eclesiàstic i les desamortitzacions"). Una cosa semblant succeeix amb els préstecs de jueus en el període medieval, que òbviament tampoc tenien cap garantia hipotecària, i que podien presentar tipus d'interès comparables als dels préstecs de safrà entre cristians (vid., al respecte, M. Turull, El règim municipal i les finances..., op. cit., pp. 492-512).

En termes econòmics, totes aquestes disparitats en els tipus nominals d'interès es redueixen al fet següent, assenyalat per John R. Hicks: com més elevat és el risc de no reemborsament, més gran és el tipus d'interès (A Theory of Economic History, Oxford U.P., 1969, pp. 73-74).

- (32) "La forma del interés es más antigua que la del beneficio -escribió Marx als esborralls de El Capital-. El nivel de interés en India para los campesinos no muestra en modo alguno el nivel del beneficio. Sinó que tanto el beneficio como una parte del salario mismo es apropiado por el usurero en forma de interés (...) Históricamente... la forma del beneficio industrial sólo aparece cuando el capital ya no se presenta junto al trabajador independiente (...) El beneficio tiene que ser, por lo tanto, lo suficientemente grande, como para que una parte pueda separarse de él como interés. Históricamente ocurre a la in-

versa. El interés tiene que haber sido rebajado hasta tal punto que una parte de la plusganancia pueda autonomizarse como beneficio (...)

Lo importante es que interés y beneficio expresan ambas relaciones de capital (...) La relación en la cual, por un lado, el trabajador se presenta todavía como independiente... mientras que, por otro, las condiciones objetivas del mismo poseen ya una existencia autónoma junto a él, constituyen la propiedad de una clase particular de usureros, esta relación se desarrolla necesariamente en todos los modos de producción que descansan en mayor o menor medida sobre el cambio... El modo de producción no ha sido modificado... todavía... esencialmente... Tiene lugar explotación mediante el capital, sin el modo de producción del capital. El tipo de interés es muy alto, porque incluye el beneficio e incluso una parte del salario" (Líneas fundamentales de la crítica de la economía política (Grundrisse), 2ª mitad, OME-22, Crítica, Barcelona, 1978, pp. 251-253).

A la Teoría general de la ocupación, el interés y el dinero, John Maynard Keynes va efectuar una interessant revisió del punt de vista neoclàssic que no separa analíticament l'interès del benefici i la inversió real, i considera purament obscurantistes les lleis medievals en contra de la usura: "dirijo el peso de mi crítica -deia- contra la idea de que la tasa de interés y el volumen de inversiones se ajustan automáticamente al nivel óptimo...; porque nosotros, la facultad de los economistas, hemos sido culpables de presuntuoso error al tratar como una obsesión pueril lo que por centurias ha sido el objeto principal del arte práctico de gobernar. (...)

Había sabiduría en su intensa preocupación por conservar reducida la tasa de interés por medio de leyes de usura... El pensamiento mercantilista nunca se imaginó que había una tendencia al ajuste automático por medio del cual la tasa de interés se estableciera en el nivel adecuado. Al contrario, recalcó que una tasa indebidamente

alta era el mayor obstáculo para el crecimiento de la riqueza (...)

Es imposible estudiar las nociones a las cuales fueron arrastrados todos los mercantilistas por sus experiencias reales, sin percibir que la propensión a ahorrar ha tenido una tendencia crónica, a través de la historia humana, a ser mayor que el incentivo a invertir. La debilidad del aliciente para invertir ha sido en todos los tiempos la clave del problema económico (...)

El exterminio del aliciente para invertir por una preferencia excesiva por la liquidez era el infortunio predominante, el primer impedimento para acrecentar la riqueza, en el mundo antiguo y en el medieval (...)

A mi se me hizo creer que la actitud de la iglesia medieval hacia la tasa de interés era intrínsecamente absurda y que los sutiles estudios cuyo objeto era distinguir el rendimiento de los préstamos monetarios del rendimiento de las inversiones activas, eran simples intentos jesuíticos para encontrar una puerta de escape práctica a una teoría necia. Pero ahora leo estos estudios como un esfuerzo intelectual honrado para conservar separado lo que la teoría clásica (en la terminología de J.M. Keynes, neoclásica per a nosaltres, E.T.) ha mezclado de modo inextricablemente confuso, a saber, la tasa de interés y la eficiencia marginal del capital; porque ahora (1936 aleshores, E.T.) se va claramente que las disquisiciones de los eruditos escolásticos tenían por objeto dilucidar una fórmula que permitiera a la curva de la eficiencia marginal del capital ser elevada, mientras aplicaban los reglamentos, las costumbres y la ley moral para conservar baja la tasa de interés" (FCE, 9ª reimpression, México, 1977, pp. 300-312).

(33) P. Vilar, Catalunya dins l'Espanya moderna, op. cit., IV, pp. 454-455, 494 i 625.

(34) P. Vilar, Le "Manual de la Compañía Nova" de Gibraltar,

1709-1723, S.E.V.P.E.N., Paris, 1962, p. 95.

- (35) Vid. el cas dels inventaris Solsona a l'apartat tercer del capítol "Inventaris, curadories i memòries mercantils: els ingressos de les classes rendistes".
- (36) Entre els censalistes "actius" hi havia, sens dubte, l'Església. Antonio Miguel Bernal s'ha referit al paper econòmicament dinàmic de la institució eclesiàstica a l'Espanya de l'antic règim, i afegit el següent comentari a dita observació: "la apetencia de tierra no ha tenido siempre una finalidad inmediata de lucro sustentado en la rentabilidad de la explotación agraria (...) Pese al desfase, al que se alude de continuo, entre precio y renta de la tierra, la inversión en compra de tierras, en sí mismo considerada, ha sido una de las prácticas económicamente más lucrativas; el que compra tierra actúa de la mejor manera para luchar con el mal endémico de la inflación... y al mismo tiempo se dispone a participar en una de las actividades especulativas -por la demanda constante- más beneficiosas a medio y largo plazo. Capital, pues, ni productivo ni reproductivo". Més endavant repetia que "la compra de tierras no parece que estuviera motivada por un afán de beneficio económico inmediato resultado de una explotación directa de las mismas", però recordava que l'acumulació de patrimonis agraris es feia, a part dels enllaços matrimonials i per compravenda, mitjançant "la práctica de la usura, por donde campesinos y labradores veían perder sus tierras en manos de los prestamistas urbanos" ("La propiedad de la tierra: problemas que enmarcan su estudio y evolución", a AA.VV., La economía agraria en la historia de España, Alfaguara, Madrid, 1979, pp. 93-94, 104 i 105). Per acabar d'entendre el mecanisme només cal tancar tot el cercle: els prestamistes revenien de fet moltes de les terres usuràriament obtingudes per especular amb el seu preu i lluitat "activament" contra els efectes de la inflació sobre unes rendes massa pas sives.

- (37) En un interessant estudi sobre la vila de San Felice Sul Panaro en el segle XVII, Marco Cattini ha arribat al mateix resultat: "L'impegno del denaro in "censi fruttiferi" appare di gran lunga più redditizio che non l'investimento in attività produttive nel settore agricolo, e non solo a breve termine" ("Produzione, auto-consumo e mercato dei grani a San Felice Sul Panaro, 1590-1637", Rivista Storica Italiana, LXXXV, III, p. 752). L'explicació és la mateixa: "gli agricoltori economicamente dipendenti... possedevano appezzamenti di terreno insufficienti a produrre l'occorrente al completo soddisfacimento dei bisogni familiari... Bastava che un raccolto riuscisse inferiore... per mettere in crisi il già precario equilibrio economico di questi piccoli proprietari che si vedevano costretti a contrarne debiti... Di più..., venivano costretti a cedere una porzione del loro striminzito campicello..." Malgrat això, seguien maldant per adquirir terra al preu que fos, degut a què "per questa gente... la terra, oltre che una risorsa produttiva, rappresentava a anche una sorta di fondo di riserva patrimoniale..." (op. cit., p. 736)

Una de les aportacions més suggerents de l'estudi de Cattini sobre aquella vila de Mòdena és, en aquest aspecte, la relació inversa que detecta -en el termini mitjà dels cicles de collites i preus- entre la tendència d'evolució dels preus de la terra i l'abundor o escassetat de la collita. En fases de males collites successives, la venda amb dret de retracte de petits lots de terra als prestamistes, en satisfacció dels deutes prèviament contractats pels venedors, transcorrien justament quan els preus de la terra experimentaven un retard en relació amb la forta alça dels preus dels cereals. Quan retornava una certa bonança, els pagesos maldaven per recuperar les terres perdudes i llavors el preu pujava ràpidament, mentre relativament queien els preus de les collites. En definitiva: quan els pagesos havien de vendre terra en moments difícils, la malbarataven cedint-la a canvi de poc

diner, que anava "car", o donant molta terra per petits deutes anteriors; quan volien recuperar-la de nou en anys bones, ja tornaven a anar cares, i havien de lliurar molts diners, o contraure molts deutes, per adquirir-les ("Produzione, auto-consumo e mercato dei grani...", op. cit., pp. 720-749; vid., també, del mateix autor, I contadini di San Felice. Metamorfosi di un mondo rurale nell' Emilia dell'età moderna, Einaudi, Torí, 1984, pp. 122-145 i 185-211).

- (38) A. Barceló, "Història i teoria econòmica", Recerques, 4, 1974, pp. 108-109.
- (39) E.J. Nell, "Circulació del crèdit i intercanvi a la transformació de la societat agrària", Recerques, 7, 1978, pp. 50-53. El subratllat és meu, E.T. Aquest assaig, aparegut al mateix temps que el d'Alfons Barceló citat a la nota anterior, ha estat traduït al castellà i recollit al volum d'E.J. Nell, Historia y teoría económica, Crítica, Barcelona, 1984, pp. 95-131.
- (40) Aquesta és la postulació d'Alfons Barceló a l'article citat a la nota 38, p. 109.
- (41) Vid., el capítol precedent dedicat a "La crisi del sistema censalista eclesiàstic i les desamortitzacions". Pel cas de Galícia Ramon Villares ha establert les mateixes fites cronològiques i subratllat la imbricació entre rendes forals i noves rendes constituïdes per medi del crèdit hipotecari censual (La propiedad de la tierra en Galicia, 1500-1936, Siglo XXI, Madrid, 1982, pp. 88-90 i 298-299).
- (42) E. Mandel, Tratado de economía marxista, Era, 5ª ed., 1975, vol. I, pp. 92-94 i 193-208.
- (43) "Ideally, the primary producers -the peasants and artisans- would work energetically, and the rulers of society

sought to guarantee for them the means and the tools they needed in order to remain stable and productive. But through a variety of mechanisms -rents, interest payments, profits and taxes- the rich and powerful... rapidly siphoned off most if not all of the surplus output the peasants and the artisans were able to produce", escriu David Herlihy en un estudi sobre la Florència renaixentista. Aleshores, "the skewed distribution of wealth, and the fiscal and economic system which maintained it, did induce certain severe strains in the regional economy, which obstructed, if they did not entirely prevent, continuing economic expansions (...) As the Catasto shows, rural areas generally were starved of liquid capital, they laboured under a constant and intense carestia di danari, a 'famine of money' which we might term a 'liquidity crisis'. (...) In spite of the usury prohibition, interest payments doubtless moved money in similar channels, stocking with still greater abundance the barns of wealthy. To find money, residents of the countryside might contract usurious loans or sell their lands and possessions (...) But indebtedness and proletarianization of the rural population did not permanently satisfy but rather sharpened, the hunger for cash (...)

The 'nost', like the government, tried to ensure that his tenants would possess the means they needed to work the land productively. But the 'host', like the government, was also eager to drain from his tenants most if not all of the surplus which the farm produced (D. Herlihy, "The Distribution of wealth in a Renaissance Community: Florence, 1427", a Ph. Abrams i E.A. Wrigley (eds.), *Towns in Societies...*, op. cit., pp. 145-153).

- (44) L'anàlisi del cadastre de 1744-45 m'ha permès comprovar-ho en el cas de Cervera (vid. el capítol sobre "El repartiment de la riquesa a la Cervera set-centista"). Els treballs de David Herlihy sobre el catasto de Florència són molt il·lustratius d'això (vid., "The Distribution of

wealth...", op. cit.; i, del mateix autor, "Santa Maria Impruneta: a rural commune in the late Middle Ages", a N. Rubinstein (ed.), Florentine Studies, Faber, Londres, 1968, pp. 242-276).

- (45) R. Brenner, "Estructura agraria de clases y desarrollo económico en la Europa preindustrial", Debats, 5, 1983, pp. 69-92. El punt de vista de Brenner presenta varis punts dèbils. En primer lloc, no distingeix, en el seu refús dels models "demogràfic" i "comercial", entre una crítica per insuficiència (explanans que són al seu torn explanandums d'altres explanans més forts) o per impertinència (explanans falsos o incongruents). En segon lloc, cau en l'habitual error d'erigir en model únic la "fòrmula trinitària" del desenvolupament del capitalisme agrari anglès, convertint tots els altres en casos fallits i impedit-li aprofundir en els mecanismes del "subdesenvolupament". I, en tercer lloc, el seu reduccionisme "endògen" li impedeix també donar la importància que mereixen als mecanismes de "reproducció ampliada" de la dependència entre centre i perifèria en el si de l'economia-món capitalista. Aquest darrer és, evidentment, el punt fort de l'aportació de Wallerstein.
- (46) Vid. el capítol anterior sobre "La crisi del sistema censalista eclesiàstic i les desamortitzacions".
- (47) Per a la "vaga de delmes", vid. el treball d'Esteban Canales, "Diezmos y revolución burguesa en España", a A. García Sanz i R. Garrabou (eds.), Historia agraria de la España contemporánea, op. cit., vol. 1, pp. 250-274.
- (48) J. Fontana, La quiebra de la monarquía absoluta, 1814-1820, Ariel, Barcelona, 1971; "Formación del mercado nacional y toma de conciencia de la burguesía", a Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX, Ariel, 1973, pp. 11-53; Hacienda y estado, Instituto de Estudios Fiscales, Madrid, 1973; La crisis del an-

tiguo régimen, 1808-1823, Crítica, Barcelona, 1979; conjuntament amb Ramon Garrabou, Guerra y hacienda. La hacienda del gobierno central en los años de la guerra de la Independencia, 1808-1814, Instituto Juan Gil-Albert, Alicante, 1986.

- (49) M. Caminal, E. Canales, A. Solà i J. Torras, "Moviment de l'ingrés senyorial a Catalunya, 1770-1835", Recerques, 8, 1978, p. 62.
- (50) Al capítol de la seva Teoria general rotulat "Especiales observaciones sobre la naturaleza del capital", Keynes criticava la indeferenciació analítica entre estalvi, inversió i interès: "es muy difícil desarraigar esta falacia de la mente de los hombres. El engaño proviene de creer que el propietario de riqueza desea un bien de capital por sí mismo, cuando en realidad lo que efectivamente desea es su rendimiento probable. Ahora bien, el rendimiento probable depende enteramente de la expectativa de la futura demanda efectiva que habrá en relación con las futuras condiciones de la oferta. Por tanto, si un acto de ahorro no hace nada por mejorar el rendimiento probable, tampoco lo hará para estimular la inversión. Más aún, con el fin de que un individuo que ahorra pueda alcanzar su deseada meta de posesion de riqueza, no es necesario que se produzca un nuevo bien de capital para satisfacerlo. El mero acto de ahorrar realizado por un individuo, siendo de dos caras..., obliga a algún otro individuo a transferirle alguna otra riqueza, vieja o nueva. Cada acto de ahorro implica una transferencia "forzada" inevitable de riqueza a quien ahorra... Estas transferencias de riqueza no requieren la creación de otra nueva..."

Sense aquestes consideracions de partida no s'entén la lògica del paràgraf citat en el text (vid., Teoría general de la ocupación, el interés y el dinero, op. cit., p. 189), ni la seva proposta del 1936, com a resultat fi-

nal de la revisió que va efectuar de l'ortodòxia neoclàssica, d'un capitalisme que practiqués l'"eutànasia del rendista": que el volum de capital cresqués de tal forma que "el inversionista sin funciones no reciba ya bonificación alguna", i la taxa d'interès separada del benefici fos suprimida com a tal (op. cit., p. 331).

La seva deixeble Joan Robinson assenyala que aquestes consideracions finals de la Teoria general són molt fosques i discutibles, referides a una economia capitalista madura; particularment la possibilitat de practicar una eutanàsia del rendista rebaixant fins a zero l'interès dels préstecs, sense abolir alhora el capitalisme mateix, sembla purament ingenua (vid. les seves Herejías económicas, Ariel, 1976, pp. 51-52 i 105-112).

En canvi, l'expressió de Keynes pot resultar molt adient referida al rendista pre-capitalista, de la mateixa manera que les seves postulacions referents a l'interès i la inversió han estat considerades particularment pertinents per a la societat tardofeudal (vid. els treballs de Barceló i Nell citats a les notes 38 i 39).

- (51) Vid. l'apartat cinquè del capítol sobre "La crisi del sistema censalista i les desamortitzacions...", especialment la nota 26. Per als Nuix en general, el capítol "Inventaris, curadores i memòries mercantils: els ingressos de les classes rendistes".
- (53) R. Garrabou, "Cultius, collites i rendiments a la Segarra i Alt Anoia: els comptes d'unes finques de Guissona, Sant Martí i Castellfollit de Riubregós, 1847-1869", Estudis d'Història Agrària", 1, 1978, pp. 241-280.
- (54) E. Giralt, "Principals problemes de la història agrària", a Ier Col.loqui d'Historiadors, Fundació Jaume Bofill, Barcelona, 1974, pp. 83-84
- (55) A La pagesia urgellenca abans del canal Jaume Mateu resal

ta diversos aspectes de l'estructura agrària que mostren una considerable semblança d'aquella comarca amb alguns trets de la que hem trobat a la Segarra, i molt en particular el fenomen de l'endeutament pagès i les formes d'explotació a través del crèdit a què donava origen (op. cit., pp. 183-198). On abans hi havia una suau transició del paisatge agrari, les formes de poblament i les relacions socials, el canal esdevindria una nítida frontera.

- (56) P. Pascual, "Ferrocarrils i industrialització a Catalunya", Recerques, 17, 1985, p. 48.
- (57) F. de Dalmases, Guía histórico-descriptiva de la ciudad de Cervera, op. cit., pp. 23-24.
- (58) R. Garrabou, La evolución de la estructura agraria de la Segarra, desde el siglo XVIII hasta nuestros días, Tesi de Llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1962, p. 60.
- (59) Subratllen aquest punt Josep Pujol i Ramon Garrabou en la seva síntesi sobre "El canvi agrari a la Catalunya del segle XIX", de propera aparició al num. 19 de Recerques. Per la invasió de la fil·loxera i les seves conseqüències per l'agricultura catalana, vid. el treball clàssic d'Emili Giralt, "El conflicte rabassaire y la cuestión agraria en Cataluña hasta 1936", Revista del Trabajo, 7, 1964, pp. 51-72, i el de Ramon Garrabou, "La lluita per la propietat de la terra: la crisi de finals del segle XIX i la qüestió rabassaire", L'Avenç, 10 novembre del 1978, pp. 19-25.
- (60) Ja hem vist a don Joaquim de Nuix llançar-se el 1842 a fer noves plantacions en parcel·les "de vall", o a la casa també ceriverina dels Solsona esmerçar sumes considerables en la plantació de 40.000 ceps i la construcció d'un cup en els anys seixanta del segle XIX (vid. l'apartat tercer del capítol "En els orígens de la Catalunya pobra ...", i la nota 21 del capítol "Inventaris, curadories i

memòries mercantils: els ingressos de les classes rendistes".

- (61) R. Garrabou i J. Pujol, op. cit.; F. de Dalmases, Guía histórico-descriptiva..., op. cit., p. 29.
- (62) R. Garrabou, La evolución..., op. cit., pp. 80-81. De la comparació entre les xifres de Dalmases i les del tràfic ferroviari es desprèn que l'estació de Cervera comercialitzava la producció vitícola d'una zona més àmplia que el seu partit judicial.
- (63) També hi havia un armer, una cereria -del banquer Botines-, cinc "confiters" -un d'ells també Botines-, dues farmàcies, quatre fondes i dues tendes de quincalla ("Indicador general de la Industria y del Comercio español, colonial y extranjero, 1884, Cervera", reproduït al final d'una de les còpies manuscrites de Josep Corts, "Estado Antigo y Moderno de la ciudad de Cervera", AHCC).
- (64) J. Pujol i R. Garrabou, op. cit.,
- (65) F. de Dalmases, Guía histórico-descriptiva..., op. cit., p. 29.
- (66) R. Garrabou, "Cultius, collites i rendiments...", op. cit., pp. 252-253.
- (67) J. Pujol i R. Garrabou, op. cit.
- (68) R. Garrabou, "La crisi agrària espanyola de finals del segle XIX: una etapa del desenvolupament del capitalisme", Recerques, 5, 1975, pp. 163-216; del mateix autor, vid. també la seva introducció, conjunta amb Jesús Sanz, al vol. II de Historia agraria de la España contemporánea, Crítica, Barcelona, 1985, pp. 7-191, i La evolución de la estructura agraria de la Segarra..., op. cit., pp. 90-119.
- (69) R. Garrabou, La evolución..., op. cit., p. 87.

- (70) Josep Mª Llobet, "Algunes notícies de les guerres carlines a Cervera, 1837-1875", Miscel.lània Cerverina, II, 1984, pp. 117-162.
- (71) F. de Dalmases, De la Cervera vuitcentista. Records de noi, Arts gràfiques Prunés, Cervera, 1934, pp. 57-77.
- (72) E.P. Thompson, The making of the English Working class, Penguin, 1982 (1^a ed. 1963). Vid., especialment, la part II, "The curse of Adam", i els capítols 6, 7, 8 i 12: "Explotation", "The Field Labourers", "Artisans and Others" i "Community" (pp. 207-296, i 441-488). El títol al·ludit està mal traduït, a la versió castellana de la Editorial Laia, com a "La Carrera de Adán".
- (73) Vid. F. de Dalmases, op. cit., pp. 76-77, i J.Mª Llobet, "Algunes notícies...", op. cit., pp. 137-162.

FONTS MANUSCRITES UTILITZADES

ARXIU DE LA CORONA D'ARAGÓFons de la Reial Audiència de Barcelona

Acordadas, Reg. 10, f. 43 i ss., 11 de setembre de 1723 (Providència del Consell de Castella demanant informe de l'Audiència sobre la compra de les herbes d'un terme veí, i la imposició d'un dotzè per l'Ajuntament de Cervera).

Acordadas, Reg. 13, fs. 227 i ss., 11 de desembre de 1729 (Comunicació del Consell de Castella de què siguin guardades a Cervera les exempcions d'allotjaments militars).

Acordadas, Reg. 19, fs. 20 i ss., 27 de maig de 1739 (Resolució de S. M. referent a la presó imposada per corregidor a Miquel Cases).

Acordadas, Reg. 22, fs. 123-124, 6 de novembre de 1745 ('Causa fulminada contra Don Francisco Grau de Sunyer por haver aconsejado la venta de pesca salada a los vecinos...').

Acordadas, Reg., 22, fs. 124-124v, 6 de novembre de 1745 ('Vista del expediente causado a instancia de la Capitanes de los Gremios de la Ciudad de Cervera sobre que se les mandassen observar los Privilegios..., especialmente de excepción...de todos tributos...').

Acordadas, Reg. 22, fs. 125-125v, 6 de novembre de 1745 ('Expediente causado...en quanto a la unión de los...Gremios, y el que parece se ha formado con el nombre de Buenavoluntad...').

Cartas, Reg. 34, fs. 15-15v, 11 de maig de 1743 ('Hibiéndose entendido que los vecinos de essa Ciudad con motivo de la exceptuación que de ella se livró...de la prohibición General de uso y porte de Armas..., usan de Pistolas...').

Cartas, Reg. 34, fs. 37 i ss., 8 de juny de 1743 (Carta de l'Audiència al corregidor per a què investigui en secret els llibres impresos a la Universitat de Cervera).

Cartas, Reg., 34, fs. 67-67v, 20 de juliol de 1743 (Notificació de l'entrega d'algunes armes pels veïns de Cervera).

Cartas, Reg., 36, fs. 269-270, 27 de novembre de 1745 ('En vista de una Real Provisión del Consejo en que usando de equidad se sirve S. M. mandar que esta Audiencia alçe los destierros...').

Cartas, Reg. 36, fs. 285v-286, 27 de novembre de 1745 (Carta del corregidor de Puigcerdà sobre la incomparecència dels desterrats cerverins).

Cartas, Reg., 37, fs. 18-19, 29 de gener de 1746 ('Carta...en assumpto al desacato que hizo a la autoridad...Joseph Mestre dicho el Pan sit, otro de los sugetos que fueron desterrados...').

Consultas, Reg. 120, fs. 23-23v, 9 de gener de 1716 ('Lista de los Particulares de la Ciudad de Cervera que se reconozíó ser Mal afectos á S. M....').

Consultas, Reg. 120, fs. 161v-164, 23 de setembre de 1717 ('Consulta a S. Exª sobre la proposición de sugetos por Regidores...').

Consultas, Reg. 120, fs. 185-193 (Dictamen de l'Audiència sobre el memorial del clero parroquial cerverí demanant ser col·legiata).

Consultas, Reg. 121, fs. 71v-80, 11 de desembre de 1716 (Privilegis oficialment demanats per la ciutat de Cervera).

Consultas, Reg. 126, fs. 10 i ss., 14 de setembre de 1718 ("Conmutació" del cadastre de Cervera a canvi de pagar igual quantitat a la Universitat Literària).

Consultas, Reg. 126, fs. 17v i s., 15 de setembre de 1718.

Consultas, Reg. 147, fs. 9-12v, 5 de mars de 1731 (Denegació de la plaça de regidor a Miquel Mora per la seva professió de cerer).

Consultas, Reg. 166, fs. 34-35v, 11 de maig de 1743 ('Recurso... han hecho los Gremios o Común de la Ciudad de Cervera, pretendiendo que con los Regidores actuales, y con los herederos de los que fueron desde el año de 1716 se revean las Quentas que desde dicho año se han pasado...').

Consultas, Reg. 166, fs. 167-172v, 6 de juny de 1744 ('Informe sobre el memorial de los Capitanes de los Gremios, el Común y Particulares Vecinos de la Ciudad de Cervera en solicitud de que el Gobierno de sus Regidores perpetuos se reduzca al de anuales...').

Consultas, Reg. 167, fs. 29-50, 11 de febrer de 1745 ('Informe que ha executado esta Aud^a sobre la Petición...presentada al Consejo por los Capitanes de los Gremios de la Ciudad de Cervera...').

Consultas, Reg. 167, fs. 50-51, 11 de febrer de 1745 ('Informe... sobre el memorial ...haciendo presente que Don Galceran de Villalba es Infiel Vassallo de S. M.,...').

Consultas, Reg. 168, fs. 16-18v, 12 de febrer de 1746 (Resposta de l'Audiència de Barcelona al fiscal del Consell de Castella sobre les seves negligències en els afers de Cervera).

Villetes, Reg. 377, fs. 156-159v, 14 de febrer de 1744 ('Señor. Los Capitanes de los Gremios, el Común y Particulares Vecinos de la fidelíssima Ciudad de Cervera..., con la más profunda humildad, puestos a los Reales pies de V. M., dicen...').

Villetes, Reg. 377, fs. 181-181v, sense data ('Señor. Los Capitanes de los Gremios...puestos a los Reales Pies de V. M. dicen que Don Garceràn de Villalba...').

Villetes, Reg. 377, fs. 182-185v, sense data (1745) ('Alfonso Manuel Cariego, en nombre de los Capitanes de los Gremios..., digo...')

Villetes, Reg. 377, fs. 200-204v, 2 de gener de 1745 ('Señor. Los Capitanes de los Gremios, el Común y Particulares de Vecinos...puestos a los Reales Pies de V. M., dicen...').

Consultas, Reg. 474, fs. 318v-322, 22 d'agost de 1754 (Informe de l'Audiència sobre la paça de regidor demanada per Francesc Grau).

Consultas, Reg. 476, fs. 111v-113, 16 de juny de 1755 (Resolució favorable a Josep de Moixó en el litigi per a una plaça vacant de regidor).

Consultas, Reg. 478, fs. 547-548, 28 de novembre de 1757 (Prelació concedida a Francesc Boixadell sobre el notari Josep Berdós en l'ocupació de places de regidor).

Consultas, Reg. 565, fs. 202-206v, 14 d'agost de 1768 (Memorial tramès pels electors de Cervera contra l'Ajuntament).

Acordadas, Reg. 577, fs. 326v-331v, 31 de juliol de 1780 (Acusació d'Andreu de Massot contra Antoni de Niubó referent a graus de noblesa i precedència en l'ocupació de places de regidor).

Fons de la Dominació Napoleònica a Catalunya

'Rapport Adresé le 4 novembre 1812 a Monsieur le préfet du département des Bouches de l'Ebre. Par l'Auditeur au Conseil d'Etat, Sous-Prefet de l'arrondissement de Cervera', Caixa I, lligall I, dossier 26.

'Reflexions sur le rapport relatif á l'arrondissement de Cervera' (sense data ni signatura), Caixa I, sense número de dossier.

'Rapport sur l'agriculture du Département des Bouches de l'Ebre. Lérida, le 10 de Fevrier 1813', Caixa I, lligall I, dossier 3.

'Rapport sur la Population du Département des Bouches de l'Ebre. Lérida, le fevrier 1813', Caixa I, lligall I, dossier 13.

'Rapport à Monsieur le Conseiller d'Etat Chauvelin, sur le Commerce du Département des Bouches de l'Ebre. Lérida le 1er mars 1813', Caixa I, lligall I, dossier 4.

'Memoire Statistique, Historique et Administratif, Présentant le Tableau de l'administration du Département des Bouches de l'Ebre avnt la guerre, les changements qu'elle a éprouvés depuis la Guerre et sa situation', 1813, Caixa I, lligall I, dossier 1.

BIBLIOTECA DE CATALUNYA

Fons de la Junta de Comerç

'Discurso sobre la Agricultura, Comercio y Industria, con inclusión de la consistencia, y estado en que se halla cada Partido, o Veguerío de los que componen el Principado de Cataluña', 1780, ms. 143 bis (atribuït, si més no parcialment, a Jaume Caresmar).

'Relación de las piezas de robas de llana sutgectas al dret de Bolla fabricadas en todo el Principado de Cathaluña segun asientos de los libros de Manifiestos de las Administraciones y Tablas de su comprensión que recaudare este Derecho', lligall 65, plec 2, nº 5.

'Extracto de las relaciones de los administradores de las tablas y colectas del derecho de Bolla que han enviado al señor intendente, de todas las piezas de ropas de lanas y sus calidades, se han fabricado en sus partidos en el año pasado de 1760', lligall LXV, nº 1.

BIBLIOTECA DEL PALAU REIAL DE MADRID

'Noticias de la Ciudad i termino de Cervera en satisfacci3n al interrogatorio que el S^{OR} Dⁿ Francisco de Zamora envi3 al S^{OR} Dⁿ Andr3s de Massot..., Cervera, Febrero 26 de 1789', ms. 2.468 (197 fs.).

Correspondència Massot-Zamora: cartes de 9/8/1788, 18/8/1788, 31/8/1788, 8/9/1788, 8/12/1788, 5/2/1789, 26/2/1789, 5/3/1789, 13/3/1789, 13/4/1789, incloses també al ms. 2.468.

Respostes al qüestionari de Zamora de: Agramunt, Anglesola, Ardèvol, el Can3s, quadra de Castellblanc, Castellnou de Montfalc3, Concabella, Cosc3, Donzell d'Agramunt o d'Urgell, Esp3gol, Florejacs, Gàver, quadra de Golonor, Guardiola-Mirambell i la Portella, Guissona, Hostafrancs, Mafet, Malacara, Malgrat, la Manresana, les Pallargues, la Prenyanosa, Puelles, Puigverd d'Agramunt, Renant, Riber, Riudovelles, Rocabert3, Rubi3 d'Agramunt, Santa Fe de Segarra, Sed3, Talavera, Tarroja, Tor3 de Riubreg3s, Veciana i Vicfred. Tamb3 s'han utilitzat les respostes del Bisbat de Solsona i de la vila de Cardona (1788-1791), ms. 2.468 i 2.472.

ARXIU HIST3RIC COMARCAL DE CERVERAFons municipal

'Resumpta Historial de la Ciutat de Cervera en lo Principat de Catalunya', 1702 (atribu3t a Josep Cort3).

CORTS, Josep, 'Estado Antiguo y Moderno de la Ciudad de Cervera' (1723-1740) (Hi ha v3ries c3pies manuscrites conservades a l'AdCC).

Llibre de Privilegis, 1360.

Llibre de Consells de Vint-i-quatrena, 1687-1709.

Llibre de Consells ordinaris, 1677-1690.

Llibre de Consells municipals, 1737-1748 (nº 239).

Llibre de Consells municipals, 1774-1778.

Llibre de Consells municipals, 1782.

Llibre de la quístia, 1715-1718.

Llibre de la quístia, 1719.

Llibre de la quístia, 1721-1723.

'Catastro de la Ciutat de Cervera fet en lo any de 1732...'

'Catastro de la Ciudad de Cervera y su término formado en el año de 1744, por el cual se arregla el Cargo de su contribución en el presente año del 1745. Apeo de Cervera. (Este Catastro escrito en ochocientas noventa y siete hojas, incluida esta, de la ciudad de Cervera, es copia del original que queda en la Contaduria General del Exercito y Principado de Cataluña)'.

'Relación de Personas, Casas y Bestias' (1744), inclosa al cadastre antecedent.

'Relación de los Emolumentos de la Ciudad de Cervera segun Certificación dada por Francisco Pomés y Jordana, notario y secretario del Ayuntamiento de dicha Ciudad, écho en 4 de diciembre de 1744', inclosa al cadastre de 1744-45.

'Relación de la Renta que tienen y reciben diferentes Individuos de la Ciudad de Cervera, con Censos, Censales y Violarios', (idem).

'Molinos de Arina, azeyte con prensas, situados en la presente Ciudad y su termino', (idem).

Llibre de traspassos del cadastre, 1744-1792 (i 1793-1808), 2 vols.

'Estima per menor de todas las propietats i cases de la ciutat i terme de Cervera per formar lo llibre del Manifest per lo contingent de la Quistia deu correspondre cada un dels particulars, habitants, i terratinents, feta en lo any de 1745. Essent Regidors: Don Bonaventura Montaner, Don Josep de Moixó, Don Cerino de Pedrolo, Don Francisco de Sabater, Josep Mora, Don Joan de Montaner, Bruno Perelló, Josep Corts. Fins al de 1792'.

Llibre del repartiment del cadastre, 1743 a 1808.

Lligall de Censals.

'Apochas firmadas per los acrehedors censalistas del comú ô Universitat de la present Ciutat en lo any de..., entre parts de la Reverent Comunitat de Preveres de la Iglesia Parroquial de la mateixa ciutat en un, y son ilustre Ajuntament de l'altre' (al Lligall de Censals).

'Llibre de Joseph Bargues Massot comencat vui als 25 abril de 1699. Jesus, Maria, Joseph'.

'Nota dels preus dels Grans dels Mercats de Abril y Maig de la Plassa de la present Ciutat de Cervera, fets en lo modo acostumat...'

'Interrogatorio sobre la cantidad, calidad, destino y cultivo de las tierras, para formar la división agrícola de España', Barcelona, 10 d'octubre de 1802. (Copiada al manuscrit de Josep Rius, 'Nota de alguns apuntaments...').

RIUS, Josep, 'Nota de alguns apuntaments de les coses se han tractat y consten en Ajuntaments, com també les cartes y ordres â ell dirigidas, resolucions que en dit Ajuntament de la present Ciutat se prengueren, comensan dites notes en lo mes de setembre del any 1776'.

'Indicador general de la Industria y del Comercio español, colonial y extranjero, Cervera, 1884 (reproduït en una de les còpies manuscrites de Josep Corts, Estado Antiguo y Moderno de la Ciudad de Cervera conservades a l'AHCC).

Fons dels gremis

Llibre de Consells de la Confraria de Sant Roc.

'Memorial del cost dels soldats de la lleva del any 1734'.

Acusacions contra el cobrament del cadastre pels regidors, adreçades al corregidor pels gremis de Cervera, 11 de novembre de 1742.

Còpies de l'informe de l'Ajuntament i dictamen del corregidor en relació al cobrament del cadastre, 12 i 14 de novembre de 1742.

Còpia del recurs dels gremis al dictamen del corregidor sobre el cobrament del cadastre per l'Ajuntament, 1742.

Carta dels gremis al corregidor demanant un nou repartiment del cadastre i quístia, 12 de mars de 1743.

Memorial tramès a la Intendència pels procuradors dels gremis referent al cadastre i la quístia, 14 d'abril de 1743.

Traspàs de poders de Josep Mestre, Pere Fogueras i Francesc Cosí a don Juan Gonzalez Valdivieso, Alfonso Manuel Carriego i Manuel de Loases, agents de negocis dels Consells Reials de Madrid, ccm a procuradors deis gremis de Cervera, 21 de febrer de 1744.

'Copia del informe feu la Ciutat al Real Concell de Castilla que se li fou demanat per unas peticions donadas per lo sindich dels Gremis de la present Ciutat de diferentes pretencions tenien sobre ella', 4 de gener de 1745.

'Poder donat a Josep Boldú i Josep Mestre per revisar els comptes donats per l'Ajuntament davant la Comptaduria Principal de la Intendència del Principat', 9 de maig de 1750.

'Junta de los capitanes de las Cofradías para hazer los machos', 1755.

Fons de la Comunitat de preveres

'Llibre en lo qual se continuaran las lluhizions dels censals vindran a lluirse y respectives solucions de las pencions de ellas, per lo il.lustre Ajuntament de la present ciutat de Cervera', 1743 (nº 133).

'Heretats te la Iglesia...', 1726 (nº 152).

'Llevador de rendas desde 1703 a 1739' (nº 300).

'Llibre nou de rendas dels censals de les universitats te la rnt. Comunitat de Preveres de Cervera, Confraria de Sant Nicolau y Causes Pies, fet en lo any de 1702', (nº 105).

'Tomo de aniversaris, fet en 1736', (nº 17).

'Llibre de Debits i Credits' de la Confraria de Sant Nicolau dels preveres de Cervera (nº 304).

'Plech unich de S. Miquel, en que estan recopilats tots los censals que no tenian plech, ni numeros destinats en lo arxiu de la rnt. Comunitat de Cervera', (nº 157).

'Catálogo de los nombres de los censatarios, con espresión de las fundaciones á que pertenecen...el cual puede servir también para la formación del llevador', (s.n.).

'Llibre de comtes de colecta format en lo any 1821, pero conté los comtes de desde lo any 1814 fins al present', (s.n.).

'Libro donde van notados los arriendos de las fincas y demas derechos que percibe la rda. Comunidad eclesiástica de la presente ciudad de Cervera, Principado, en 1847', (nº 102).

'Fundació de misses en la Iglesia de Sant Miquel feta per Joseph Morondo', 1776 (nº 152).

'Llibre de Terras', 1809-1819, (s.n.).

Fons notarial

notari Mulet, 68C4, 1792.

notari Bagils, 70B15, 1819.

notari Vidal, 70D4, 1792.

notari Bagils, 70B16.

notari Elías, 77C1, 1857.

ARXIU PATRIMONIAL DE LA CASA NUIX (CERVERA)

'Llibre major de la tutela i cura dels pobills i fills y hereus del condom. Dr Miquel Nuix de la vila de Cervera, bisbat de Solsona, ciutadà honrat de Barcelona, en lo qual se conté tots los béns mobles, los censals, y comptes del que se cobrarà, y distribuirà de dits béns, per mi lo Dr Fran^{co} Nuix p^{re} y domer de dita vila, qui tinch encarregat la administració de dita tutela y cura per los altres tutors, y curadors testamentaris del dit condom. Dr Miquel Nuix germà meu, co-

mesant dita administració als 22 de novembre del any 1708 després de la mort dels condoms. Dr Fran^{co} Nuix y Cecília Nuix mos pares coorum anime in pace requiescant'.

Comptes generals d'Ivorra, Calonge, Cervera i altres llocs del patrimoni Nuix, 1836-1845 .

ARXIU PATRIMONIAL DE LA CASA SOLSONA (CERVERA)

'Copia exacta, y Individual del Inventari dels bens Dexá lo Dr. Pere Jaume Alió de Riber lo dia de son obit que fou en Riber al 14 de juny 1749'.

'Inventari dels bens deixá lo q^m D^{or} Ignasi Alió y de Nuix de Riber lo dia de son obit en la Ciutat de Cervera Domiciliat que Morí lo dia 11 de Maig de 1790'.

'Relación de las fincas rústicas y urbanas, rentas y demás derechos que constituyen patrimonio de Casa Solsona y Alió el dia del fallecimiento de D. Ignacio Solsona de Alió su heredero en 25 abril de 1816'.

'Relación del patrimonio, rentas y Gravámenes de Dⁿ Ygnacio Solsona y de Alió que falleció en 25 abril de 1816, cuya presenta Dn. José Solsona de Janer hijo legitimo y heredero del primero en octubre de 1863'.

'Relación de las fincas rusticas y urbanas, rentas y demas derechos que constituian patrimonio de las casas de Janer y de Teixidor el dia del fallecimiento de Dª Maria Ignacia de Janer, por nubcias Solsona, refundidos los dos en patrimonio de Janer por sucesion, y hoy dia Solsona por el mismo concepto. Falleció Dª Maria Ignacia en 23 de marzo de 1846...se tomó ynventario de los bienes que dejó...por su heredero a los 22 de Abril del mismo año...', Cervera, 1863.

'Estado general de todo lo que constituye patrimonio de casa Solsona de Cervera, con espresion de fincas rusticas y urbanas, censos, censales, molinos y demas rentas de dicha casa, y sus gravámenes en el año que entré en posesión y administración que es 1 de 1841... con las bajas, aumento y demas alteraciones en los treinta años de mi administración, 1841 a 1870', Cervera 10 de mayo 1870.

FONTS IMPRESSES UTILITZADES

AA. VV., Diccionario Geográfico Universal desdicado a la Reina nuestra Señora...por una Sociedad de literatos, Imprenta José Torner, Barcelona, 1830-34 (10 vols.).

BERTRAN SOLER, T., Itinerario descriptivo de Cataluña... obra util á los viageros y á los militares y tambien a los naturales del pais, por..., Imprenta de Oliveras, Barcelona, 1847.

ANÒNIM, "De las Instituciones de Crédito Territorial", Revista de Agricultura Práctica, Economía Rural, Horticultura y Jardinería, 1854, pp. 324-325.

ANÒNIM, "Bancos Hipotecraios", Revista de Agricultura Práctica..., 1858, pp. 227-231.

BROCA, G. i AMELL, J., Instituciones del derecho catalán vigente, Imprenta Barcelonesa, Barcelona, 1880.

BARRAQUER, C., Las casas de religiosos en Cataluña, Barcelona, 1906.

CARRERAS i CANDI, F., Dietari de la Guerra a Cervera. Des del 1462 a 1465, Bartomeu Baixeras ed., Barcelona, 1907.

COCK, H., Relación del viaje hecho por Felipe II en 1585 a Zaragoza, Barcelona y Valencia, Aribau i Cia., Madrid, 1876.

CORBELLA, R. (prev.), Historia de Vallfogona, Barcelona, 3ª ed., 1975, (1ª ed., 1898).

DALMASES i de MASSOT, F. de, Guía Histórico-Descriptiva de la Ciudad de Cervera, Imprenta José Antonio Valentí, Cervera, 1890.

DALMASES i de MASSOT, F. de, De la Cervera vuitcentista. Records de noi, Arts gràfiques Prunés, Cervera, 1934.

DOMICIO, H., Descripción Natural y Geográfica de la Ciudad de Cervera y su Partido, en el Principado de Cataluña, en cumplimiento de la Carta-Orden del Supremo Consejo de Castilla..., Madrid, 21 de setiembre de 1770 (Fons de la Col.lecció Dalmases de l'AHCC nº 135).

FAGES de SABATER, M., "Leyes civiles de nuestro país, consideradas con respecto á su agricultura. Censos (II)", Revista de Agricultura Práctica..., 1855, pp. 168-169.

FRANQUESA GASOL, J., Anales de Cervera, Establecimiento tipográfico de C. Miró, Barcelona, 1891 (2 vols.).

FRÍGOLA, V. de, Relación de los pueblos de que consta el Principado de Cataluña, mandada formar por el señor intendente general de este ejército y Principado, don..., Imprenta Vda. de A. Brusi, Barcelona, 1824.

HABSBURG-LORENA, Ll. S. von, Mallorca Agrícola, Palma de Mallorca, 1960 (2 vols.), (1ª ed. alemana, Würzburg i Leipzig, 1897).

MADOZ, P., Diccionario Geográfico, Estadístico, Histórico de España y sus posesiones de Ultramar, Establecimiento Tipográfico-Literario Universal, 1845-50 (16 vols.).

MARTÍNEZ ALCUBILLA, M., Diccionario de la Administración Española, Imprenta de la Sra. Viuda e Hijas de D. A. Peñuelas, Madrid, 1867-1870 (12 vols.).

MIQUEL, J. M. de, "Bancos Agrícolas", Revista de Agricultura Práctica..., 1857, pp. 257-259.

ROCAFORT, C., "Partit Judicial de Cervera", a AA.VV., Geografia General de Catalunya, s. d., pp. 348-373.

RUBIÓ i BORRÀS, M., Motines y algaradas de estudiantes en las Universidades de Barcelona y Cervera, Ed. Estudio, Barcelona, 1914.

RUBIO i BORRAS, M., Historia de la Real y Pontificia Universidad de Cervera, Imprenta Horta, Barcelona, 1915-16 (2 vols.).

YOUNG, A., Viatge a Catalunya, 1787, Ariel, Barcelona, 1970.

ZAMORA, F. de, Diario de los viajes hechos en Cataluña, Curial, Barcelona, 1973.

BIBLIOGRAFIA UTILITZADA

ABEL, W., Agricultural Fluctuations in Europe, from the Thirteenth to the Twentieth Centuries, Methuen, Londres, 1980.

ABRAMS, Ph., "Towns in Economic Growth: Some Theories and Problems", a Ph. Abrams i E.A. Wrigley (eds.), Towns in Societies..., op. cit., pp. 9-33.

ABRAMS, Ph. i WRIGLEY, E.A., Towns in Societies. Essays in Economic History and Historical Sociology, Cambridge U.P., 1978.

ALBAREDA, J., "La guerra de Successió a Osona: 'vigatans' i 'botiflers'", a AA.VV., Primer Congrés d'Història Moderna..., op. cit., pp. 253-258.

ALBAREDA, J., "El component antisenyorial en la revolta dels Barretines a Centelles i en l'actitud 'botiflera' d'alguns pobles d'Osona", comunicació presentada al II Col·loqui d'Història Agrària, Barcelona, Olot i Girona, 9-12 de desembre de 1986 (exemplar mecanografiat).

AMELANG, J., "L'oligarquia ciutadana a la Barcelona moderna: una aproximació comparativa", Recerques, 13, 1983, pp. 7-25.

AMELANG, J., La formación de una clase dirigente: Barcelona, 1490-1714, Ariel, Barcelona, 1986.

AMIN, S i VERGOPOULOS, K., La question paysanne et le capitalisme, Anthropos, París, 1977.

AMORÓS, F., Història de Les Penelles, 1084-1984, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1984.

ANDERSON, P., El estado absolutista, Siglo XXI, Madrid, 1979.

ANES, G. (ed.), La economía española al final del Antiguo Régimen, Alianza Universidad, Madrid, 1982 (2 vols.).

ARDIT, M., Revolución liberal y revuelta campesina, Ariel, Barcelona, 1977.

ASTON, T.H. i PHILPIN, C.H.(eds.), The Brenner Debate. Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe, Cambridge U.P., 1985.

AA.VV., Actas de las Primeras Jornadas de Metodología Aplicada a las Ciencias Históricas, Universidad de Santiago de Compostela, 1975 (3 vols.).

AA.VV., Estructura social i econòmica del camp català. II curs d'història de Catalunya (novembre-desembre de 1977), Institut Municipal d'Història, Barcelona, 1978.

AA.VV., La economía agraria en la historia de España. Propiedad, explotación, comercialización, rentas, Fundación Juan March / Al-faguara, Madrid, 1979.

AA.VV., Ier Col.loqui d'Història Agrària, Barcelona, 13-15 d'octubre de 1978, Institució Alfons el Magnànim, València, 1983.

AA.VV., Segarra, Urgell, Conca de Barberà, a Gran Geografia Comarcal de Catalunya, vol. 9, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1983.

AA.VV., Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya, (Barcelona, 17-21 de desembre de 1984), Universitat de Barcelona, 1984.

AA.VV., El govern de les ciutats catalanes, La Magrana / Institut Municipal d'Història, Barcelona, 1985.

AA.VV., Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans, Crítica, Barcelona, 1986.

AYMARD, M. "La transizione dal feudalismo al capitalismo", a R. Romano i C. Vivianti (eds.), Storia d'Italia. Annali. Dal feudalismo al capitalismo, Einaudi, Torí, 1978, pp. 1.133-1.194.

AYMARD, M., "Autoconsommation et marchés: Chayanov, Labrousse ou Le Roy Ladurie?", Annales E.S.C., vol. 38, 6, nov.-des. 1983, pp. 1.392-1.410.

AZAGRA, J., "Fiscalidad directa sobre el mundo rural valenciano en la segunda mitad del siglo XIX", Estudis d'Història Contemporània del País Valencià, 2, 1981, pp. 255-289.

AZAGRA, J., "De los padrones de riqueza como fuente para la historia agraria del siglo XIX", Estudios de Historia de Valencia, Universidad de Valencia, 1978, pp. 415-432.

AZAGRA, J., "El mercat de les terres i la desamortització a l'Horta, 1800-1807", Estudis d'Història Agrària, 4, 1983, pp. 145-166.

BACH, A., Un poble de la Segarra. Granyena, Arxiu Diocesà, Solsona, 1980.

BACH, A., "Crònica de la guerra de Successió a les terres de Lleida, escrita per un pagès de Palau d'Anglesola", Ilerda, XLIV, 1983, pp. 171-187.

BADOSA, E., "El desenvolupament de tres explotacions agrícoles en el segle XVIII (1715-1769)", Estudis d'Història Agrària, 1, 1978, pp. 179-207.

BADOSA, E., "Procés d'una resistència pagesa. El poble de Navarcles contra el monestir de Sant Benet (1711-1835)2, a AA.VV., Primer Colo.loqui d'Història Agrària..., op. cit., pp. 411-424.

BADOSA, E., "Endeudamiento colectivo y desaparición de bienes comunales: Cataluña, 1750-1800", comunicació presentada al III Congreso de Historia Económica (Segovia, 3-5 de octubre de 1985), (exemplar mecanografiat).

BADOSA, E., "Conflictes pagesos en el marc de la guerra de Successió", comunicació presentada al II Col.loqui d'Història Agrària (Barcelona, Olot i Girona, 9-12 de desembre de 1986), (exemplar mecanografiat).

BAEHREL, R., Une croissance: la Basse-Provence rurale (fin du XVe siècle-1789), S.E.V.P.E.N., París, 1961.

BALCELLS, A.; MARTÍ, C. i TERMES, J., "Història nacional i història social", L'Avenç, 87, 1985, pp. 66-77.

BARBAZA, Y., Le paysage humain de la Costa Brava, Armand Colin, París, 1966.

BARCELÓ, A., "Història i teoria econòmica", Recerques, 4, 1974, pp. 93-113.

BARCELÓ, M.; de RIQUER, B. i UCELAY, E., "Sobre la historiografia catalana", L'Avenç, 50, 1982, pp. 68-73.

BARTROLÍ, J., "La cort de 1701-1702: un camí truncat", Recerques, 9, 1979, pp. 57-75.

BATLLE, C., La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV, CSIC, Barcelona, 1975 (2 vols.).

BATLLE, C., "El govern municipal a la Baixa Edat Mitjana" a AA.VV. El govern de les ciutats catalanes..., op. cit., pp. 61-81.

- BELL, C. i NEWBY, H., Community Studies. An Introduction to the Sociology of the Local Community, George Allen and Unwin, Londres, 1971.
- BENERIA, L., "Reproducción, producción y división del trabajo", Mientras Tanto, ó, 1981, pp. 47-84.
- BENERIA, L. i SEN, G., "Desigualdades de clase y de género, y el rol de la mujer en el desarrollo económico: implicaciones teóricas y prácticas", a M. Leon (ed.), Sociedad, subordinación y feminismo. Debate sobre la mujer en América Latina y el Caribe, A. C.E.P., Bogotá, 1982, pp. 65-80.
- BERNAL, A.M., "La propiedad de la tierra: problemas que enmarcan su estudio y evolución" a AA.VV., La economía agraria en la Historia de España..., op. cit., pp. 93-122.
- BELTRAN, M., "El desgovern durant el regnat de l'Arxiduc. Estudi d'un manuscrit anònim contemporani", a AA.VV., Ier Congrés d'Historia Moderna..., op. cit., pp. 215-224.
- BERTRAN, P., Bellcaire d'Urgell. Perfil històric, Gràfiques Larrosa, Lleida, 1982.
- BERTRAN, P., "La lleuda a Cervera (segle XV)", Miscel.lània cer-verina II, 1984, pp. 49-66.
- BERTRAN, P., "Aspectes demogràfics i econòmics de Cervera i la seva rogalia el 1497", Miscel.lània cer-verina, III, 1985, pp. 55-72.
- BERTRAN, P., "La dècima eclesiàstica del deganat de Cervera (1336)", Miscel.lània cer-verina, IV, 1986, pp. 67-86.

BILBAO, L.M. i FERNÁNDEZ de PINEDO, E., "Factores que condicionaron la evolución del régimen de propiedad en el País Vasco continental", a AA.VV., La economía agraria en la Historia de España, op. cit., pp. 150-156.

BLOCH, M., La historia rural francesa: caracteres originales, Crítica, Barcelona, 1978.

BOIS, G., Crise de féodalisme. Économie rural et démographie en Normandie orientale du début du 14e siècle au milieu du 16e siècle, École des Hautes Études en Sciences Sociales, París, 1976.

BOIS, G., "Contra la ortodoxia neo-malthusiana", Debats, 5, 1982, pp. 93-99.

BOIS, G., La crisi del feudalisme a Europa a la fi de l'edat mitjana, Societat Catalana d'Estudis Històrics, Barcelona, 1986.

BOIS, P., Paysans de l'ouest. Des structures économiques et sociales aux options politiques depuis de l'époque révolutionnaire dans la Sarthe, Flammarion, París, 1971.

BOLÒS, J., Com veieren els països catalans alguns viatgers del segle XVI, Rafael Dalmau, Barcelona, 1980.

BOLÒS, J. i NUET, J., Els molins fariners, Ketres, Barcelona, 1983.

BONNASSIE, P., Catalunya mil anys enrera, Ed. 62, Barcelona, 1979 (2 vols.).

BONNASSIE, P., Vocabulario básico de la historia medieval, Crítica, Barcelona, 1983.

BOSERUP, E., Las condiciones del desarrollo en la agricultura, Tecnos, Madrid, 1967.

- BOSERUP, E., Población y cambio tecnológico, Crítica, Barcelona, 1984.
- BRENNER, R., "Estructura agraria de clases y desarrollo económico en la Europa preindustrial", Debats, 5, 1983, pp. 69-92.
- BRENNER, R., "Los orígenes del desarrollo capitalista: crítica del marxismo neosmithiano", En Teoría, 1979, pp. 57-166.
- BRUGADA, T.; PORTELLA, J. i SANZ, A.L., "El cas de la vall d'Aro, 1486: un pacte de senyors enmig de pagesos miserables?", Separata de la Revista de Girona amb motiu del II Col.loqui d'Història Agrària, 1986, pp. 44-49.
- BRUNET, J.M.; BUSOM, I.; ESTEBANELL, E.; GRATACÓS, A.; GRIFOLL, J. SOGUES, J., L'agricultura catalana. Estudi econòmic, Fundació Jaume Bofill / Banca Catalana, Barcelona, 1980.
- CALHOUN, C., "History, Anthropology and the Study of Communities: Some Problems on Macfarlane's Proposal", Social History, vol. 3, num. 3, 1978, pp. 363-373.
- CALHOUN, C., "Community: Towards a Variable Conceptualization for Comparative Research", Social History, 5, 1980, num. 1, pp. 105-129.
- CALHOUN, C., The Question of Class Struggle. Social Foundations of Popular Radicalism in the Industrial Revolution, Basil Blackwell, Oxford, 1982.
- CAMARERO, C., "las detracciones sobre la economía agraria y el endeudamiento del pequeño campesino en el siglo XVIII: aplicación a un concejo castellano", Agricultura y Sociedad, 33, 1984.

CAMARERO, C., "Endeutament i detraccions a la Castella de l'antic règim (anàlisi de quaranta-nou viles burgaleses)", Recerques, 18, 1986, pp. 73-106.

CAMINAL, M.; CANALES, E.; SOLÀ, A. i TORRAS, J., "Moviment de l'ingrés senyorial a Catalunya, 1770-1835", Recerques, 8, 1978, pp. 51-72.

CAMPS i ARBOIX, J. de, El Decret de Nova Planta, Rafael Dalmau, Barcelona, 1963.

CANALES, E., "Sobre la producció a la comarca de la Selva: les torres de Cartellà, 1616-1859", Estudis d'Història Agrària, 1, 1978, pp. 154-178.

CANALES, E., "El diezmo a finales del antiguo régimen", a G. Anes (ed.), La economía española al final del Antiguo Régimen, op. cit., pp. 128-168.

CANALES, E., "Las rentas de la Iglesia en vísperas de la revolución liberal: el ejemplo de la diócesis de Barcelona", a Ier Col·loqui Basc-Català d'Història (Sitges, desembre de 1982), (exemplar mecanografiat).

CANALES, E., "Diezmos y revolución burguesa en España", a A. García Sanz i R. Garrabou (eds.), Historia agraria de la España Contemporánea, op. cit., pp. 250-274.

CANELA, J., Los libros de "El manifest" de Cervera (l'érida) del año 1476, Tesi de Llicenciatura, Universitat de Barcelona, setembre de 1972.

- CANELA, M., "Cervera: 1333-1348. Pestes, fams i guerres", Miscel·lània ceriverina, IV, 1986, pp. 55-65.
- CARANDE, R., Carlos V y sus banqueros, Madrid, 2ª ed., 1965 (2 vols.)
- CARBONELL, M., "Plets i lluita antisenyorial. El ducat de Cardona a les acaballes de l'Antic Règim", Pedralbes, 3, 1983, pp. 265-278.
- CARBONELL, M., "Els comunals i la societat pagesa. Un exemple de l'Alt Urgell (finals S. XVIII-principis s. XIX)", Recerques, 13, 1983, pp. 123-132.
- CARRERA PUJAL, J., Historia política y económica de Catalauña, Ed. Bosch, Barcelona, 1946-47 (4 vols.).
- CARRERA PUJAL, J., Historia política de Catalauña en el siglo XIX, Ed. Bosch, Barcelona, 1957 (7 vols.).
- CASTELLS, I., "Els rebomboris del pa de 1789 a Barcelona", Recerques, 1, 1970, pp. 51-81.
- CASTELLS, J., "La distribució de la riquesa a la Cervera de principis del segle XVIII (1719)", Miscel·lània ceriverina, IV, 1986, pp. 145-162.
- CATTINI, M., "Congiuntura economica, gettiti fiscali ed indebitamento pubblico in un Comune rurale del Basso Modenese. Finale, 1560-1660", Review, I, 2, 1977.
- CATTINI, M., "Produzione, auto-consumo e mercato dei grani a San Felice Sul Panaro, 1590-1637", Rivista Storica Italiana, LXXXV, III, pp. 698-755.
- CATTINI, M., I contadini di San Felice. Metamorfosi di un mondo rurale nell'età moderna, Einaudi, Torí, 1984.

- CHAPA, S., "Impresos a la Universitat de Cervera sense llicència de l'Audiència", Miscel.lània ceriverina, III, 1985, pp. 159-166.
- CHAYANOV, A.V., La organización de la unidad económica campesina, Nueva Visión, Buenos Aires, 1974.
- CÍSCAR, E., "El endeudamiento del campesinado valenciano en el siglo XVII (el caso de las baronías de la zona de Alberique)", Estudis, 4, 1975, pp. 174-162.
- CLARK, P. (ed.), Country Towns in pre-industrial England, Leicester U.P., 1981.
- CLAVERO, B., Mayorazgo, propiedad feudal en Castilla, 1369-1836, Madrid, 1974.
- CLAVERO, B., "Prohibición de la usura y constitución de rentas", Moneda y crédito, 143, 1977, pp. 107-131.
- CLAVERO, B., Usura. Del uso económico de la religión en la historia, Tecnos, Madrid, 1985.
- COHEN, G.A., La teoría de la historia de Karl Marx. Una defensa, Siglo XXI, Madrid, 1986.
- COLOMBO, D., "Agricoltura e trasformazione dell'ambiente nella prima età moderna", Studi Storici, 1980, 1, pp. 172-187.
- CONDE, R., "L'arrendament i inventari del priorat ceriverí de Sant Pere Gros (1418)", Miscel.lània ceriverina, I, 1983, pp. 53-73.
- CONGOST, R., "Reflexions sobre la renda de la terra a la regió de Girona en l'etapa final de l'Antic Règim, 1770-1840" a AA.VV., Terra, treball i propietat, op. cit., pp. 247-277.

- CORBERÓ, J., Història civil i religiosa de la vila de Torà, Torà de Riubregós, 1982.
- CORDERO, X. i RODRÍGUEZ, Mª X., "Rentistas urbanos y capital usurario. La aparecería de ganado en Galicia en el siglo XVIII", Revista de Historia Económica, año II, 3, 1984, pp. 287-294.
- COTS, A., "Institucions senyorials i opinió pública a Catalunya entre 1751 i 1808: una aproximació a partir de l'estudi d'alguns conflictes senyorials", a AA.VV., Ier Congrés d'Història Moderna, op. cit., vol. I, pp. 292-303.
- COTS, A., "Aproximació a l'estudi dels conflictes senyorials a Catalunya (1751-1808)", Estudis d'Història Agrària, 6, 1986, pp. 241-267.
- CRISENOY, Ch. de, "Capitalism and Agriculture", Economy and Society, vol. 8, num. 1, 1979, pp. 9-25.
- CRUZ, J., Propiedad y uso de la tierra en la Baja Andalucía. Carmona, siglos XVIII-XX, Servicio de Publicaciones Agrarias, Ministerio de Agricultura, Madrid, 1980.
- CUESTA, P., Trasllat de la Universitat de Cervera a Barcelona, Rafael Dalmau, Barcelona, 1977.
- DANTÍ, J., "La revolta dels Gorretes a Catalunya (1687-1689)", Estudis d'Història Agrària, 3, 1979, pp. 79-99.
- DANTÍ, J., "Conflictes socials: la revolta dels Gorretes (1687-1689)", L'Avenç, 26, 1980, pp. 42-46.
- DOBB, M., Estudios sobre el desarrollo del capitalismo, Siglo XXI, Madrid, 1971.

DUBY, G., Economía rural y vida campesina en el occidente medieval, Península, Barcelona, 2ª ed., 1973.

DURAN i SANPERE, A., Felip V i la ciutat de Cervera, Rafael Dalmau, Barcelona, 1963.

DURAN i SANPERE, A., Llibre de Cervera, Curial, Barcelona, 1977.

DURAN, M., "El camp: una etapa de prosperitat (s. XVI-XVIII)", L'Avenç, 26, 1980, pp. 29-33.

DURAN, M., "L'evolució de l'ingrés senyorial a Catalunya, 1500-1799", Recerques, 17, 1985, pp. 7-42.

DURAN, M. i TORRAS, J., "Industrias rurales en economías de Montaña. La industria lanera en Cataluña en el siglo XVIII", comunicació presentada al III Congreso de Historia Económica (Segovia, octubre de 1985), (exemplar mecanografiat).

ELSTER, J., Making sense of Marx, Cambridge U.P., 1985.

ELLIOTT, J.H., La rebelión de los catalanes, 1598-1640, Siglo XXI, Madrid, 1977.

ELLIOTT, J.H., "Una aristocracia provincial. La classe dominant catalana en els segles XVI i XVII", L'Avenç, 40, 1981, pp. 26-35.

EIRAS ROEL, A. (ed.), La historia social de Galicia en sus fuentes de protocolos, Universidad de Santiago de Compostela, 1981.

ESCANDELL, B., "La investigación de los contratos de préstamo hipotecario ('censos'). Aportación a la metodología de series documentales uniformes", a AA.VV., Actas de las 1as Jornadas de Metodología Aplicada..., op. cit., pp. 751-762.

ESTAPÉ, F., La reforma tributaria de 1845, Instituto de Estudios Fiscales, Madrid, 1971.

ETXEZARRETA, M. (ed.), La evolución del campesinado. La agricultura en el desarrollo capitalista, Servicio de Publicaciones Agrarias, Ministerio de Agricultura, Madrid, 1979.

FAURE, C., Agriculture et capitalisme. Essai sur les rapports de production en agriculture, Anthropos, París, 1978.

FELIU, G., "L'estudi serial dels capbreus com a font per a la història agrària. L'exemple del Palau d'Anglesola", a AA.VV. Ier Col·loqui d'Història Agrària, op. cit., pp. 213-228.

FELIU, G., "Algunes ordenacions i plets per les aigües del Corb", Publicacions del Grup de Recerques de les Terres de Ponent, IV, 1983, pp. 47-51.

FELIU, G., "El règim senyorial a Guimerà al segle XVII", i "El règim senyorial a Belianes a l'edat moderna", Publicacions del Grup de Recerques de les Terres de Ponent, V, 1983, pp. 41-52.

FELIU, G., "Els plets del baró de Maldà" a AA.VV., Actes del Primer Congrés d'Història Moderna, op. cit., vol. I, pp. 185-192.

FELIU, G., "Posibilidades de producción y necesidades de reproducción de la familia campesina en el antiguo régimen: un ejemplo local", comunicació presentada al III Congreso de Historia Económica (Segovia, 3-5 de octubre de 1985), (exemplar mecanografiat).

FELIU, I., El monestir de Serrateix. Una aproximació a la seva història, Montblanc, Granollers, 1977.

FERNÁNDEZ de PINEDO, E., Crecimiento económico y transformaciones sociales del País Vasco, 1100-1850, Siglo XXI, Madrid, 1974.

FERNÁNDEZ de PINEDO, E., "La entrada de la tierra en el circuito comercial: la desamortización en Vascongadas. Planteamiento y primeros resultados", a J. Nadal i G. Tortella (eds.), Agricultura, comercio colonial y crecimiento económico..., op. cit., pp. 100-128.

FERNÁNDEZ de PINEDO, E., "El campesinado parcelario vasco en el feudalismo desarrollado (s. XV-XVIII)", Saioak, 1, 1977, pp. 136-147.

FERNÁNDEZ de PINEDO, E., "Actitudes del campesinado parcelario propietario ante la usura y el crédito rural (siglos XVI al XVIII)", a A. Otazu (ed.), Dinero y Crédito. Actas del Ier Coloquio Internacional de Historia Económica, Madrid, 1978, pp. 371-379.

FERNÁNDEZ de PINEDO, E., "Del censo a la obligación: modificaciones en el crédito rural antes de la primera guerra carlista en el País Vasco", a AA.VV., Ier Col.loqui Basc-Català d'Història (Sitges, desembre de 1982), (exemplar mecanografiat).

FERNÁNDEZ de PINEDO, E., "Els ingressos de la Hisenda reial a Catalunya, 1717-1779", Recerques, 17, 1985, pp. 125-139.

FERNÁNDEZ, R. (ed.), España en el siglo XVIII. Homenaje a Pierre Vilar, Crítica, Barcelona, 1985.

FERREIRO, J., "Fuentes para el estudio de las formas de 'crédito popular' en el Antiguo Règimen: obligaciones-préstamo, ventas de renta y ventas de censos", a AA.VV., Actas de las I^{as} Jornadas de Metodología Aplicada..., op. cit., vol. III, pp. 763-780.

FERREIRO, J., "Aportaciones al estudio de la renta en el Antiguo Régimen", a A. Eiras Roel (ed.), La historia social de Galicia en sus fuentes de protocolos, op. cit., pp. 355-385.

FERRER, Ll., "Ventas a carta de gracia y endeudamiento en la comarca del Bages en el siglo XVIII", comunicació presentada a les II Jornadas de Metodología Aplicada a las Ciencias Históricas, (exemplar mecanografiat).

FERRER, Ll., "L'avalot de les faves a Manresa. Un moment de la revolta de la Terra de Catalunya el 1688", Recerques, 11, 1981, pp. 123-135.

FERRER, Ll., "Censals, vendes a carta de gràcia i endeutament pagès al Bages (s. XVIII)", Estudis d'Història Agrària, 4, 1983, pp. 101-128.

FERRER, Ll., Aproximació a l'estructura agrària de la comarca del Bages en el segle XVIII i primera meitat del XIX, Tesi de Doctorat, Barcelona, 1985.

FERRER, Ll.; SEGURA, A.; SUAU, J., "L'estructura de la propietat de la terra al Pla de Barcelona durant la segona meitat del segle XIX", Estudis d'Història Agrària, 6, 1986, pp. 131-156.

FERRER, Ll., "Notes sobre la formació dels grups socials a la Catalunya central", a AA.VV., Terra, treball i propietat, op. cit., pp. 321-343.

FERRER, Ll., "L'Església com a institució de crèdit: les quotidianes distribucions de la Seu de Manresa els segles XVIII i XIX", Recerques, 18, 1986, pp. 7-46.

FERRER, Ll., "L'estructura de la propietat i de l'explotació en un vinyar de la Catalunya central: el Bages als segles XVIII i XIX", Estudis d'Història Agrària, 6, 1986, pp. 101-130.

FERRER, Ll., Els orígens de la industrialització a la Catalunya central, Rafael Dalmau, Barcelona, 1986.

FIGUERES, M., "Alguns trets sobre el procés ideològic de la Universitat a Catalunya: segles XVIII i XIX", Miscel·lània cerverina, II, 1984, pp. 75-116.

FLEURY, A. i MOLLARD, A., "Sistemas de producción agrícolas y medio ambiente: contradicciones y perspectivas", Agricultura y Sociedad, 20, 1981, pp. 97-107.

FLOUD, R. (ed.), Essays in Quantitative Economic History, Clarendon Press, Oxford, 1974.

FOLCH, A., Les universitats de Catalunya al tombant del segle XVII, Rafael Dalmau, Barcelona, 1972.

FOLCH, R. (ed.), Natura, ús o abús? Llibre blanc de la gestió de la natura al Paísos Catalans, Barcino, Barcelona, 1976.

FONT i RIUS, J. M^a, Orígenes del règimen municipal en Cataluña, CSIC, Madrid, 1949.

FONT i RIUS, J. M^a, Cartas de població y franquicia de Cataluña, CSIC, Barcelona, 1969, (2 vols.).

FONT i RIUS, J. M^a, Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1985.

FONTANA, J., Hacienda y Estado en la crisis final del Antiguo Régimen, Instituto de Estudios Fiscales, Madrid, 1973.

FONTANA, J., La quiebra de la monarquía absoluta, Ariel, Barcelona, 2ª ed., 1974.

FONTANA, J., "Comercio colonial e industrialización: una reflexión sobre los orígenes de la industria moderna en Catalunya", a J. Nadal i G. Tortella (eds.), Agricultura, comercio colonial y crecimiento económico..., op. cit., pp. 358-365.

FONTANA, J., Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX, Ariel, Barcelona, 1976.

FONTANA, J., "Els usos de la història", L'Avenç, 0, 1976, pp. 8-10.

FONTANA, J., La Revolución liberal. Política y Hacienda en 1833-1845, Instituto de Estudios Fiscales, Madrid, 1977.

FONTANA, J., "La crisis agraria de comienzos del siglo XIX y sus repercusiones en España", Hacienda Pública Española, 55, 1978, pp. 177-190.

FONTANA, J., La crisis del Antiguo Régimen, 1808-1833, Crítica, Barcelona, 1979.

FONTANA, J., "crisi camperola i revolta carlina", Recerques, 10, 1980, pp. 7-16.

FONTANA, J., Historia: análisis del pasado y proyecto proyecto social, Crítica, Barcelona, 1982.

FONTANA, J. i GARRABOU, R., Guerra y Hacienda, 1808-1814, Instituto Juan Gil-Albert, Alacant, 1986.

FONTANA, J., "La desamortización de Mendizábal y sus antecedentes", a A. García Sanz i R. Garrabou (eds.), Historia agraria de la España contemporánea, vol. 1, op. cit., pp. 219-244.

- FRADERA, J. M^a, "Evolució del delme i les finances de Santa Maria de Mataró, 1727-1825", a AA.VV., Ier Col.loqui d'Història Agrària..., op. cit., pp. 247-269.
- FRANKENBERG, R., Communities in Britain. Social Life in Town and Country, Penguin, Harmondsworth, 1966.
- FREEDMAN, P., "¿Catalunya Nova i Catalunya Vella a l'edat mitjana: dues Catalunyes?", a Separata de la Revista de Girona amb motiu del II Col.loqui d'Història Agrària, 1986, pp. 32-35.
- GAMEZ, Mª A., "La cuestión de los préstamos a los agricultores viñadores en la región de Murcia en el siglo XVIII", Revista de Historia Económica, II, 1984, pp. 203-213.
- GARCÍA CARCEL, R., "La revolució catalana i la seva historiografia", L'Avenç, 40, 1981, pp. 21-25.
- GARCÍA SANZ, A., "El Censal", Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura, XXXVII, 1961, pp. 281-305.
- GARCÍA SANZ, A., "Origen y fin del fuero de las pensiones censales a sueldo por libra", AUSA, 38, 1961, pp. 125-130.
- GARCÍA SANZ, A., Desarrollo y crisis del Antiguo Régimen en Castilla la Vieja. Economía y Sociedad en tierras de Segovia, 1500-1814, Akal, Madrid, 1977.
- GARCÍA SANZ, A., "Crisis de la agricultura tradicional y revolución liberal (1800-1850)", a A. García Sanz i R. Garrabou (eds.), Historia agraria de la España contemporánea, I, op. cit., pp. 7-99.
- GARCÍA SANZ, A. i GARRABOU, R. (eds.), Historia agraria de la España contemporánea, vol.I, Cambio social y nuevas formas de propiedad, 1800-1850, Crítica, Barcelona, 1985.

GARRABOU, M., "Sant Pere Gros a través de dos documents dels segles XI i XII", Miscel.lània cerverina, II, 1984, pp. 11-23.

GARRABOU, M., "El Col.legi de Notaris de Cervera", Miscel.lània cerverina, IV, 1986, pp. 107-117 ,

GARRABOU, R., La evolución de la estructura agraria de la Segarra desde el siglo XVIII hasta nuestros días, Tesi de Llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1962.

GARRABOU, R., "Sobre la formació del mercat català en el segle XVIII. Una primera aproximació a base dels preus dels grans a Tàrrrega" , Recerques, 1, 1970, pp.83-121.

GARRABOU, R., "Las transformaciones agrarias durante los siglos XIX y XX", a J. Nadal i G. Tortella (eds.), Agricultura, comercio colonial y crecimiento económico..., pp. 206-239.

GARRABOU, R., "La crisi agrària espanyola de finals del segle XIX: una etapa del desenvolupament del capitalisme", Recerques, 5, 1975, pp. 163-216.

GARRABOU, R., "El camp català al segles XIX i XX", a AA.VV., Estructura econòmica del camp català..., op. cit., pp. 65-75.

GARRABOU, R., "Cultius, collites i rendiments a la Segarra i Alt Anoia: els comptes d'unes finques de Guissona, Sant Martí i Castellfollit de Riubregós, 1847-1869", Estudis d'Història Agrària, 1, 1978, pp. 241-280.

GARRABOU, R., "La lluita per la propietat de la terra: la crisi de finals del segle XIX i la qüestió rabassaire", L'Avenç, 10, 1978, pp. 19-25.

GARRABOU, R., "La información arancelaria sobre el comercio de cereales y de lana de 1847: datos para la historia de la formación del mercado interior", Agricultura y Sociedad, 10, 1979, pp. 329-375.

GARRABOU, R., "Per a una història de la societat pagesa tradicional: les formes de treball. El conreu del blat", L'Avenç, 29, 1980, pp. 52-59.

GARRABOU, R., i SERRA, E., "L agricultura catalana nei secoli XVI-XX", Studi Storici, Aprile-Giugno 1980, Anno 21, pp. 352-357.

GARRABOU, R., Un fals dilema. Modernitat o endarreriment de l'agricultura valenciana, 1850-1900, Institució Alfons el Magnànim, València, 1985.

GARRABOU, R. i SANZ, J., "La agricultura española durante el siglo XIX: ¿inmovilismo o cambio?", a R. Garrabou i J. Sanz (eds.), Historia agraria de la España contemporánea, II, op. cit., pp. 7-191.

GARRABOU, R. i SANZ, J. (eds.), Historia agraria de la España contemporánea, vol. II, Expansión y crisis, 1850-1900, Crítica, Barcelona, 1985.

GARRABOU, R. i PUJOL, J., "El canvi agrari a la Catalunya del segle XIX", de propera aparició al num. 19 de Recerques.

GAY, J. M^a, "Un 'proyecto...para restablecer el antiguo magistrado de Cataluña' al segle XVIII", Recerques, 13, 1983, pp. 145-158.

GIORGETTI, G., Contadini e proprietari nell'Italia moderna. Rapporti di produzione e contratti agrari dal secolo XVI a oggi, Einaudi, Torí, 1974.

GIORGETTI, G., Capitalismo e agricultura in Italia, Roma, 1977.

GIRALT, E., "Evolució de l'agricultura al Penedès. Del cadastre de 1717 a l'epoca actual", a I^a Assemblea Intercomarcal d'investigadors del Penedès i Conca d'Odena, Imprenta Bas, Igualada, 1952, pp. 166-177.

GIRALT, E., "La viticultura catalana y el comercio catalán del siglo XVIII", Estudios de Historia Moderna, 2, 1952, pp. 157-176.

GIRALT, E. i NADAL, J., "Ensayo metodológico para el estudio de la población catalana de 1553 a 1717", Estudios de Historia Moderna, 3, 1953, pp. 237-248.

GIRALT, E. i NADAL, J., La population catalane de 1553 à 1717, S. E.V.P.E.N., París, 1960.

GIRALT, E., "Técnicas, rendimientos y mutaciones agrícolas en una finca catalana del siglo XVIII" a Iere Conference International d'Histoire Économique, Stockholm, 1960, pp. 569-576.

GIRALT, E. i NADAL, J., Barcelona en 1717-18. Un modelo de sociedad preindustrial, Sociedad de Estudios y Publicaciones, Madrid, 1963.

GIRALT, E., "El conflicto rabassaire y la cuestión agraria en Cataluña hasta 1936", Revista del Trabajo, 7, 1964, pp. 51-72.

GIRALT, E., "Principals problemes de la història agrària" a Ier Col.loqui d'Historiadors, Fundació Jaume Bofill, Barcelona, 1974, pp. 79-89.

GIRALT, E., "Técnicas, cultivos y producción" a AA.VV., La economía agraria en la historia de España, op. cit., pp. 19-35.

GIRALT, E., "Les tècniques de la viticultura anteriors a la filloxera", L'Avenç, 30, 1980, pp. 64-71.

GIRALT, E., "Família, afers i patrimoni de Jaume Cortada, mercader de Barcelona, baró de Maldà", Estudis d'Història Agrària, 6, 1986, pp. 271-318.

GÓMEZ, J.U., "El censo redimible y al quitar: un mecanismo real de transferencia de la propiedad", Estudis, 6, 1977, pp. 5-25.

GOODY, J., "Introduction" a J. Goody, J. Thirsk i E.P. Thompson (eds.), Family and Inheritance..., op. cit., pp. 1-9.

GOODY, J.; THIRSK, J. i THOMPSON, E.P., Family and Inheritance. Rural Society in Western Europe (1200-1800), Cambridge U.P., 1976.

GOUBERT, P., Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730, S.E.V.P. E.N., París, 1960.

GRAULLERA, V. i PESET, M., "Els censals i la propietat de la terra al segle XVIII valencià", Recerques, 18, 1986, pp. 105-138.

GRIGG, D.B., Population Growth and Agrarian Change, Oxford U.P., 1980.

GRUPO DE ESTUDIOS DE HISTORIA RURAL, "Contribución al análisis histórico de la ganadería española, 1865-1929 (segunda parte)", Agricultura y Sociedad, 10, 1979, pp. 129-182.

GUERREAU, A., El feudalismo. Un horizonte teórico, Crítica, Barcelona, 1984.

HAUSSMANN, G., L'evoluzione del terreno e l'agricoltura. Correlazioni tra i processi pedogenetici, la fertilità, la tecnica e le rese delle coltura agrarie, Paolo Boringhieri, Torí, 1950.

HAUSSMANN, G., La terra e l'uomo. Saggio sui principi di agricoltura generali, Paolo Boringhieri, Torí, 1964.

- HAWKE, G.R., Economía para historiadores, Labor, Barcelona, 1984.
- HEN, R., "La vente des propriétés de mainmorte en Espagne, 1798-1808", Annales E.S.C., 1, 1974, pp. 215-228.
- HENRY, L. i FLEURY, H., Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien, Institut National d'Etudes Démographiques, París, 1965.
- HERLIHY, D., "Santa Maria Impruneta: a rural Commune in the Late Middle Ages", a N. Rubinstein (ed.), Florentine Studies, Faber, Londres, 1968, pp. 242-276.
- HERLIHY, D., "The Distribution of Wealth in a Renaissance Community: Florence, 1427", a Ph. Abrams i E.A. Wrigley (eds.), Towns in Societies, op. cit., pp. 131-157.
- HERNANDEZ, J. i ROMERO, J., Feudalidad, burguesía y campesinado en la huerta de Valencia, Ajuntament de València, 1980.
- HIBBERT, A.B., "The Origins of the Medieval Town Patriciate", a Ph. Abrams i E.A. Wrigley (eds.), Towns in Societies, op. cit., pp. 91-104.
- HICKS, R., A Theory of Economic History, Oxford U.P., 1969.
- HILTON, R.H. (ed.), La transición del feudalismo al capitalismo, Crítica, Barcelona, 1977.
- HILTON, R.H., "El campesinado como clase", Estudis d'Història Agrària, 1, 1978, pp. 27-37.
- HILTON, R.H., "La pagesia i l'ordre feudal", a AA.VV., 1er Col·loqui d'Història Agrària, op. cit., pp. 9-22.
- HILTON, R.H., "Una crisi del feudalisme", L'Avenç, 33, 1980, pp. 31-40.

- HOBBSAWM, E.J., Rebeldes primitivos, Ariel, Barcelona, 1974.
- HOBBSAWM; E.J., Bandidos, Ariel, Barcelona, 1976.
- HOBBSAWM, E.J., Los campesinos y la política, Anagrama, Barcelona, 1976.
- HOSKINS, W.G., Local History in England, Longman, 4^a ed., Londres, 1980.
- HUSSAIN, A. i TRIBE, K., Marxism and the Agrarian Question, Macmillan, Londres, 1979.
- IGLESIFS, J., El guerriller Carrasclet, Rafael Dalmau, Barcelona, 1961.
- IGLESIES, J. (ed.), El cens del Comte Floridablanca, 1787 (Part de Catalunya), Fundació Vives i Casajuana, Barcelona, 1969-1970, (2 vols.).
- IGLESIES, J., Estadístiques de població de Catalunya el primer vicenni del segle XVIII, Fundació Vives i Casajuana, Barcelona, 1974, (3 vols.).
- JONES, P.M., "Parish, Seigneuric and Inhabitants in Southern Central France During the Eighteenth and Nineteenth Centuries", Past and Present, 91, 1981, pp. 74-108.
- KAMEN, H., La guerra de Sucesión en España, 1700-1715, Grijalbo, Barcelona, 1974.
- KAMEN, H., "Una insurrecció oblidada del segle XVII: l'alçament dels camperols catalans de l'any 1688", Recerques, 9, 1979, pp. 11-28.
- KELLY, J., Women, History and Theory, Chicago U.P., 1984.

KEYNES, J.M., Teoría general de la ocupación, el interés y el dinero, FCE, 9ª ed. México, 1977.

KISCH, H., "Postscriptum", a P. Kriedte, H. Medick i J. Schlumbohm, Industrialization before Industrialization, op. cit., pp. 194-200.

KRIEDTE, P.; MEDICK, H. i SCHLUMBOHM, J., Industrialization before Industrialization. Rural Industry in the Genesis of Capitalism, Cambridge U.P., 1981.

KRIEDTE, P., Feudalismo tardío y capital mercantil, Crítica, Barcelona, 1982.

KULA, W., Teoría económica del sistema feudal, Siglo XXI, 2ª ed., Buenos Aires. 1976.

LABROUSSE, E., Fluctuaciones económicas e historia social, Tecnos, Madrid. 1973.

LANDES, D., Progreso tecnológico y revolución industrial, Tecnos, Madrid, 1979.

LANGE, O., Introducción a la econometría, FCE, México, 1964.

LASLETTI, P., The World we Have Lost, Methuen, Londres, 1971.

LEWIS, G.J., Rural Communities. A Social Geography, David and Charles, Londres, 1979.

LLADONOSA, J., El bandolerisme a la Catalunya occidental, 1473-1616, Rafael Dalmau, Barcelona, 1972.

LLENSA de GELCEN, S., Breve historia de las medidas agrarias de la antigüedad y estudio particular de aquellas cuyo uso es tradicional en Cataluña, Publicaciones de la Cámara Oficial Sindical Agraria, Barcelona, 1952.

LLOBET, J. M^a, "Privilegis atorgats a Cervera per Jaume el Conqueridor", Ilerda, XLII, 1981, pp. 163-168.

LLOBET, J. M^a, "Les epidèmies a Cervera durant l'Edat Mitjana", Miscel.lània cerverina, I, 1983, pp. 39-45.

LLOBET, J. M^a., "Algunes notícies de les guerres carlines a Cervera, 1837-1875", Miscel.lània cerverina, II, 1984, pp. 117-162.

LLOBET, J. M^a., La 'Taula de Canvi' de Cervera y su entorno socio-económico, 1599-1715, Instituto de Estudios Ilerdenses, Lleida, 1985.

LLOBET, J. M^a., "La llengua escrita a les institucions cerverines del segle XVIII", a Miscel.lània cerverina, III, 1985, pp. 97-136.

LLOMBART, V., "Teoría de la política económica del conde Campomanes", a R. Aracil i M. García Bonafé (eds.), Lecturas de Historia económica de España, Oikos-Tau, vol. I, Barcelona, 1976, pp. 157-161.

LLORT, J. (ed.), Usos i costums de la vila de Guimerà en el segle XVIII (segons el Capbreu de l'any 1789), Patronat de la Mare de Déu de la Bovera, Barcelona, 1985.

LLOVET, J., La ciutat de Mataró, Barcelona, 1961 (2 vols.).

LLOVET, J., Mataró, 1680-1719: el pas de vila a ciutat cap de corregiment, Caixa d'Estalvis de Mataró, Mataró, 1966.

LLUCH, E., "La Catalunya del segle XVIII i la lluita contra l'absolutisme centralista. El 'Proyecto del Abogado General del público' de Francesc Romà Rossell", Recerques, 1, 1970, pp. 35-50.

LLUCH, E., El pensament econòmic a Catalunya, 1760-1840, Ed. 62, Barcelona, 1973.

LUBLINSKAIA, A.D., La crisis del siglo XVII i la sociedad del absolutismo, Crítica, Barcelona, 1979.

MACFARLANE, A., The Origins of English Individualism: The Family, Property and Social Transition, Basil Blackwell, Oxford, 1973.

MACFARLANE, A., Reconstructing Historical Communities, Cambridge U.P., 1977.

MACFARLANE, A., "History, Anthropology and the Study of Communities", Social History, 5, may 1977, pp. 631-652.

MALUQUER, J., "Les relacions entre agricultura i indústria en el desenvolupament capitalista català del vuit-cents. Algunes hipòtesis", a AA.VV., Ier Col.loqui d'Història Agrària, op. cit., pp. 199-212.

MALUQUER, J., "La despatrimonialización del agua: movilización de un recurso natural fundamental", a A. García Sanz i R. Garrabou (eds.), Historia agraria de la España contemporànea, op. cit., vol. I, pp. 275-296.

MANDEL, E., Tratado de economía marxista, Era, 5^a ed., México, 1975 (2 vols.).

MARTÍNEZ SHAW, C., "Catalunya i els Borbons al segle XVIII", L'Avenc, 7/8, 1978, pp. 50-54.

MARTÍNEZ SHAW, C., Cataluña en la carrera de Indias, 1680-1756, Crítica, Barcelona, 1981.

MARTÍNEZ SHAW, C., "La Catalunya del siglo XVIII bajo el signo de la expansión", a R. Fernández (ed.), España en el siglo XVIII, op. cit., pp. 55-131.

MARTÍNEZ ALIER, J., "Renda de la terra, explotació i excedent", Estudis d'Història Agrària, 1, 1978, pp. 38-63.

MARX, K., El Capital. Crítica de la economía política, Llibres I i II, OME-40, 41 i 42, Crítica, Barcelona, 1976-80 (3 vols.).

MARX, K., El Capital. Crítica de la economía política, Llibre III, FCE, México, 8ª ed., 1974.

MARX, K., Teorías de la plusvalía, I, OME-45, Crítica, Barcelona, 1977.

MARX, K., Líneas fundamentales de la crítica de la economía política (Grundrisse), OME-22 i 22, Crítica, Barcelona, 1977-78, (2 vols.).

MARX, K., El 18 brumario de Luís Bonaparte, Ariel, Barcelona, 2ª ed., 1971.

MARX, K., Revolución en España, Ariel, 4ª ed., 1973.

MATEU, J., La pagesía urgellenca abans del canal, Fundació Vives i Casajuana, Barcelona, 1982.

MEDICK, H., "The Proto-industrial Family Economy", "Plebeian Culture and the Proto-industrial Family Economy: Articulation of Needs and Patterns of Consumption", i "The Structures and Function of Population-development under the Protoindustrial System", a P. Kriedte, H. Medick i J. Schlumbohm, Industrialization before Industrialization, op. cit., pp. 41-50, 64-73 i 138-140.

MEDICK, H., "La transición del feudalismo al capitalismo: renovación del debate", a R. Samuel (ed.), Historia popular y teoría socialista, Crítica, Barcelona, 1984, pp. 177-190.

MERCADER, J., Barcelona durante la ocupación francesa, 1808-1814, CSIC, Madrid, 1949.

MERCADER, J., Els capitans generals (segle XVIII), Ed. Vicens Vives, Barcelona, 2^a ed., 1963.

MERCADER, J., "Una visió pessimista de la economia catalana després de la guerra de Sucesió", Estudios de Historia Moderna, V, 1955, pp. 411-419.

MERCADER, J., "L'establiment del reial cadastre a Catalunya i la seva fonamentació econòmica i social", a AA.VV., Miscel·lània Fontserè, Gustavo Gili, Barcelona, 1961, pp. 295-303.

MERCADER, J., "Incidències político-socials damunt la propietat monacal catalana en el primer terç del segle XIX", a AA.VV., 1er Col·loqui d'història del monaquisme català, Santes Creus, 1967, pp. 183-208.

MERCADER, J., Felip V i Catalunya, Ed. 62, Barcelona, 1968.

MERCADER, J., Catalunya i l'Imperi napoleònic, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1978.

MERRINGTON, J., "Ciudad y campo en la transición al capitalismo", a R. Hilton (ed.), La transición del feudalismo al capitalismo, op. cit., pp. 254-261.

MILLÁN, J., "Endarreriment econòmic i crisi de la vella societat al Sud del País Valencià", Recerques, 9, 1979, pp. 103-116.

MILLÁN, J., Rentistas y campesinos. Desarrollo agrario y tradicionalismo político en el sur del País Valenciano, 1680-1840, Instituto Juan Gil-Albert, Alacant, 1984.

MILLÁN, J., "Antiliberalisme, protesta i subordinació popular al sud del País Valencià", Recerques, 16, 1984, pp. 95-118.

MIRÓ, J.; SERRA, E.; MIRALLES, F., i PONS, A., La Catalunya pobre. Introducció a una anàlisi territorial de la pobresa, Nova Terra, Barcelona, 1974.

MIRÓ, R., "Aportació a l'estudi d'algunes confraries del Roser a la Segarra", Miscel·lània cerverina, IV, 1986, pp. 119-144.

MOLAS, P., Economia i societat al segle XVIII, La Paraula Viva, Barcelona, 1975.

MOLAS, P., Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII, Curial, Barcelona 1977.

MOLAS, P., "El municipi català sota el règim borbònic", a AA.VV., El govern de les ciutats catalanes, op. cit., pp. 103-116.

MOLL, I. i SUAÚ, J., "Senyors i pagesos a Mallorca (1718-1860/70)", Estudis d'Història Agrària, 2, 1979, pp. 95-170.

MOLL, I. i SUAÚ, J., "Memoria explicativa del estado de la Isla de Mallorca en el siglo XVIII", a R. Fernández (ed.), España en el siglo XVIII, op. cit., pp. 249-288.

MORAL, J. del, La agricultura española a mediados del siglo XIX, 1850-1870, Servicio de Publicaciones Agrarias del Ministerio de Agricultura, Madrid, 1979.

MULET, J., "Els ramblers de Santa Coloma", a AA. VV., XVII Assemblea Intercomarcal d'estudiosos, Ajuntament de Santa Coloma de Queralt, 1979, pp. 47-57.

NADAL i FARRERAS, J., La introducción del catastro en Gerona. Contribución al estudio del régimen fiscal de Cataluña en tiempos de Felipe V, Publicaciones de la cátedra de Historia General de España, Barcelona, 1971.

NADAL i FARRERAS, "Una font important per a la història econòmica de Catalunya: el reial cadastre (1715-1845)", a AA.VV., Homenatge al Dr. Joan Reglà Campistol, Universitat de València, 1975, pp. 209-222.

NADAL, J. i TORTELLA, G. (eds.), Agricultura, comercio colonial y crecimiento económico en la España contemporánea, Ariel, Barcelona, 1974.

NADAL, J., El fracaso de la revolución industrial en España, Ariel, Barcelona, 1975.

NADAL, J., "La economía española (1829-1931)", a AA.VV., El Banco de España. Una historia económica, Madrid, 1970.

NAREDO, J.M., "La energía en los sistemas agrarios", Agricultura y Sociedad, 15, 1980, pp. 17-112.

NEALE, R.S. (ed.), History and Class. essential Readings in Theory and interpretation, Basil Blackwell, Oxford, 1983.

NELL, E.J., "Circulació del crèdit i intercanvi a la transformació de la societat agrària", Recerques, 7, 1978, pp. 33-55.

NELL, E.J., Historia y teoría económica, Crítica, Barcelona, 1984.

OLIVÉ, F., El Valls del segle XVIII i el comerciant d'aiguardents Anton Baldrich i Janer, Institut d'Estudis Vallencs, Valls, 1981.

OTAZU, A. (ed.), Dinero y Crédito. Actas del Ier Coloqui Internacional de Historia Económica, Madrid, 1978.

PALAU, S., "Inventari de molins fariners a l'alta vall del riu Corb", Arxiu del Centre Excursionista de Terrassa, 40-41, 1985, pp. 899-906.

- PALAU, S., "Inventari dels molins fariners al riu Ondara", Nova Tàrrrega, 2.136 (11/1/1986).
- PALAU, S., "Santa Coloma de Queralt. Eix hidrogràfic. Els molins fariners", Viure, 1, 1986, pp. 64-67.
- PASCUAL, P., "Carlisme i societat rural. La guerra dels Set Anys a la Conca d'Odena (La visió d'un pagès: Martí Vidal, de Gallardes)", Recerques, 10, 1980, pp. 51-91.
- PASCUAL, P., "Ferrocarriils i industrialització a Catalunya", Recerques, 17, 1985, pp. 43-72.
- PASOLINI, P. P., Il caos, Riuniti, Roma, 1979.
- PÉREZ MOREDA, V., Las crisis de mortalidad en la España interior (siglos XVI-XIX), Siglo XXI, Madrid, 1980.
- PÉREZ MOREDA, V., "Consum deficitari, fam i crisis demogràfiques a l'Espanya dels segles XVI-XIX", Estudis d'Història Agrària, 5, 1985, pp. 7-24.
- PÉREZ PASTOR, P., "Evolució dels censals de la Universitat de Sóller, 1685-1760", Estudis Baleàrics, 7, 1982, pp. 65-93.
- PESET, M., Dos ensayos sobre la historia de la propiedad de la tierra, Ed. Revista de Derecho Privado, Madrid, 1985.
- PESET, M. i GRAULLERA, V., "Els censals i la propietat de la terra al segle XVIII valencià", Recerques, 18, 1986, pp. 107-138.
- PESET, M., "unes hipòtesis sobre el crèdit agrari en l'antic règim", a AA.VV., Terra, treball i propietat, op. cit., pp. 134-148.
- Pesos, mides i mesures, Obra Social de la Caixa de Pensions, Barcelona, 1981.

PIQUER, J. J., La baronia de Vallbona. Notes d'estudi, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1981.

PIRENNE, H., Las ciudades de la edad media, Alianza Editorial, Madrid, 1972.

PLA, J., Guía de Catalunya, Destino, Barcelona, 1971.

PLADEVALL, A. i SIMON, A., Guerra i vida pagesa a la Catalunya del segle XVII. Segons el 'Diari' de Joan Guàrdia, pagès de l'Esquirol, i altres testimonis d'Osona, Curial, Barcelona, 1986.

POMÉS, F., "La Segarra", a AA.VV., Gran Geografia comarcal de Catalunya, Ed. Enciclopèdia Catalana, vol. 9, Barcelona, 1983, pp. 10-43.

PONTS I GURI, J. M^a, "Senyors i pagesos" a AA.VV., Història de Catalunya, Salvat, vol. III, Barcelona, 2^a ed., 1982, pp. 127-140.

PONTS i GURI, J. M^a, "Relació jurídica de la remença i els mals usos a les terres gironines", Separata de la Revista de Girona amb motiu del II Col.loqui d'Història Agrària, 1986, pp. 36-43.

PORTELLA, J. i SANZ, A. Ll., "Reacció senyorial i resistència pagesa al domini de la catedral de Girona (segle XVIII). Notes per a una recerca", Recerques, 17, 1985, pp. 141-151.

PORTELLA, J., "El marc administratiu de la Cervera del segle XVIII", Miscel.lània ceriverina, IV, 1986, pp. 156-170.

POSTEL-VINAY, G., La rente foncière dans le capitalisme agricole, Maspero, París, 1974.

POUNDS, N.G., Historia económica de la Europa medieval, Crítica, Barcelona, 1981.

POZO CHACÓN, J. A. del, "Primeros privilegios concedidos a Cervera", Miscel.lània cerverina, I, 1983, pp. 11-18.

PUJADAS, R.; SOLÉ, S.; PUJADAS, I.; BENELBAS, Ll.; PUIG, S., L'economia de la Segarra. Especialització agrícola i desenvolupament ramader, Caixa d'Estalvis de Catalunya, Barcelona, 1980.

RAZQUIN, J. M^a, "Notícia de la vida y obra del P. Juan de Nuix y Perpinyà", Ilerda, XXXII, 1971, pp. 211-228.

RAZQUIN, J. M^a, Lérida. Universidad de Cervera, Dilagro, Lleida, 1976.

RAZQUIN, J. M^a, "Los Miralles, guerrilleros realistas y del carlismo", Ilerda, XXXVIII, 1977, pp. 99-108.

REGLA, J., El bandolerisme català del barroc, Ed. 62, Barcelona, 2^a ed., 1966.

REY, P. Ph., Las alianzas de clases, Siglo XXI, Madrid, 1976.

ROBINSON, J. i EATWELL, Introducción a la economía moderna, FCE, Madrid, 1976.

ROBINSON, J., Herejías económicas, Ariel, Barcelona, 1976.

RODRÍGUEZ, A., A., i d'ALÓS-MONER, R., Economía y territorio en Cataluña. Los centros de gravedad de población, industria y renta, Servicio de Estudios de la Banca Mas Sardà, Barcelona, 1978.

ROGERS, A., Approaches to Local History, Longman, 2ª ed., Nova York, 1977.

ROGERS, S. C., "Espace masculin, espace féminin. Essai sur la différence", Études Rurales, 74, 1979, pp. 87-110.

ROMERO, J., "Les estructures de la propietat de la terra i les unitats d'explotació al País Valencià. Mètode i fonts per al seu estudi", a AA.VV., Economia agrària i història local. Iª Assemblée d'Història de la Ribera, Institució Alfons el Magnànim, València, 1981, pp. 176-177.

ROMERO, J., Propiedad agraria y sociedad rural en la España mediterránea. Los casos valenciano y castellano en los siglos XIX y XX, Servicio de Publicaciones Agrarias del Ministerio de Agricultura, Madrid, 1983.

ROSTOW, W. W., Las etapas del crecimiento económico. Un manifiesto no comunista, FCE, México, 1961.

ROVIRA, S., "Propietats agràries i rendes del clergat parroquial de la comarca del Baix Camp, 1829 1840", a AA. VV., Ier Col.loqui d'Història Agrària, op. cit., pp. 271-281.

Le ROY LADURIE, E., Les paysans de Languedoc, S.E.V.P.E.N., París, 1966 (2 vols.).

RUDÉ, G., La multitud en la historia. Estudio de los disturbios populares en Francia e Inglaterra, Siglo XXI, Buenos Aires, 1971.

RUDÉ, G., Revolta popular y conciencia de clase, Crítica, Barcelona, 1981.

RUIZ MARTÍN, F., "La banca en España hasta 1782", a AA.VV., El Banco de España. Una historia económica, Madrid, Banco de España, 1970, pp. 138-195.

RUIZ MARTÍN, F., "Crédito y banca, comercio y transportes en la etapa del capitalismo mercantil", a AA.VV., Actas de las I^{as} Jornadas de Metodología Aplicada..., op. cit., pp. 725-749.

RUIZ TORRES, P., Señores y propietarios: cambio social en el sur del País Valenciano, 1650-1850, Institució Alfons el Magnànim, València, 1981.

RUIZ TORRES, P., "El País Valenciano en el siglo XVIII: la transformación de una sociedad agraria en la época del absolutismo", a R. Fernández (ed.), España en el siglo XVIII, op. cit., pp. 132-248.

RUIZ TORRES, P., "Desarrollo y crisis de la agricultura en el País Valenciano a finales del Antiguo Règimen", a A. García Sanz i R. Garrabou (eds.), Historia agraria de la España contemporánea, I, op. cit., pp. 347-379.

SACRISTÁN, M., "Prólogo" a K. Marx i F. Engels, Revolución en España, op. cit., pp. 5-17.

SALES, N., Història del mossos d'esquadra. La dinastía dels Veciana i la policia catalana el segle XVIII, Aedos, Barcelona, 1962.

SALES, N., "Servei militar i societat a l'Espanya del segle XIX", Recerques, 1, 1970, pp. 145-181.

SALES, N., Sobre esclavos, reclutas y mercaderes de quintos, Ariel, Barcelona, 1974.

SALES, N., Els botiflers, 1705-1717, Rafael Dalmau, Barcelona, 1981.

SALES, N., "Ramblers, traginers i mules, s. XVIII i XIX", Recerques, 13, 1983, pp. 23-33.

SALES, N., "Mules, ramblers i fires, s. XVIII i XIX", L'Avenç, 62, 1983, pp. 65-81.

SALOMÓN, N., La vida rural castellana en tiempos de Felipe II, Planeta, Barcelona, 1973.

SÁNCHEZ, M., "'Questie' y subsidios en Cataluña durante el primer tercio del siglo XV: el subsidio para la cruzada granadina, 1329-1334", Cuadernos de Historia Económica de Cataluña, vol. XVI, 1977, pp. 380-501.

SÁNCHEZ ALBORNOZ, N., Las crisis de subsistencias de España en el siglo XIX, Instituto de Investigaciones Históricas, Rosario, 1963.

SÁNCHEZ-ALBORNOZ, N., España hace un siglo: una economía dual, Alianza Universidad, Madrid, 2ª ed., 1977.

SANFELIU, G., Els imprecisos límits de la Segarra, Publicacions del Grup de Recerques de les Terres de Ponent, Tàrrrega, 1977.

SANTMARTÍ, M., Los libros del 'Manifest' de Cervera (Lérida) del año 1490, Tesi de Llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1972.

SCHUMPETER, J. A., Historia del análisis económico, Ariel, Barcelona, 1971.

SEGURA, A. i SUAU, J., "Aproximació a l'estudi de la pagesia mallorquina al primer terç del segle XIX", a Bolotín de la Sociedad Arqueológica Luliana, vol. XXXVIII, 835, 1981, pp. 399-440.

SEGURA, A., "El mercat dels cereals i llegums a Barcelona, 1814-1868", Recerques, 14, 1983, pp. 177-212.

SEGURA, A., "El cadastre: la seva història (1715-1845) i la seva importància com a font documental", Estudis d' Història Agrària, 4, 1983, pp. 129-143.

SERRA, E., "Evolució d'un patrimoni nobiliari durant els segles XVII i XVIII. El patrimoni nobiliari dels Sentmenat", Recerques, 5, 1975, pp. 33-71.

SERRA, E., "Consideracions entorn de la producció i la productivitat agràries de la Catalunya del segle XVII", Estudis d'Història Agrària, 1, 1978, pp. 120-153.

SERRA, E., "El règim feudal al camp català als segles XVI i XVII", a AA.VV., Estructura social i econòmica del camp català, op. cit. pp. 57-64.

SERRA, E., "El règim feudal català abans i després de la sentència arbitral de Guadalupe", Recerques, 10, 1980, pp. 17-32.

SERRA, E., "El règim senyorial: recomposició del sistema feudal (s. XV-XVIII)", a L'Avenç, 26, 1980, pp. 34-41.

SERRA, E., "Per una cronologia i interpretació de la crisi del segle XVII", a AA.VV., Terra, treball i propietat, op. cit., pp. 214-246.

SERVOLIN, C., "La absorción de la agricultura en el modo de producción capitalista", Zona Abierta, 12, 1977, pp. 108-132.

SIMÓN SEGURA, F., La desamortización española en el siglo XIX, Instituto de Estudios Fiscales, Madrid, 1973.

SIMÓN SEGURA, F., "Aspectos del nivel de vida del campesinado español en la segunda mitad del siglo XIX. El problema de la usura en el campo", Hacienda Pública Española, 38, 1976, pp. 231-242.

SJOBERG, G., The Preindustrial City. Past and present, Free Press, Londres, 1960.

SLICHER van BATH, B. H., "Les problèmes fondamentaux de la société pré-industrielle en Europe occidentale", A.A.G. Bijdragen, 12, 1965, pp. 5-46.

SLICHER van BATH, B. H., Historia agraria de Europa occidental, 500-1850, Península, 2ª ed., Barcelona, 1978.

SLICHER van BATH, B. H., "El desenvolupament de la productivitat agrícola" a Estudis d'Historia Agrària, 1, 1978, pp. 11-26.

SOBOUL, A., Problèmes paysans de la révolution, 1789-1848, Maspero, París, 1976.

SOBREQUÉS, S. i SOBREQUÉS, J., La guerra civil catalana del segle XV, Ed. 62, Barcelona, 1973 (2 vols.).

SOBREQUÉS, J., "La crisi social agrària a la Baixa Edat Mitjana: els remences", a AA.VV., Estructura social i econòmica del camp català, op. cit., pp. 47-56.

SOLDEVILA, F., Història de Catalunya, Ed. Alpha, Barcelona, 1935

SOLDEVILA, F., Barcelona sense Universitat i la restauració de la Universitat de Barcelona, 1714-1837, Universitat de Barcelona, 1938.

SOPEÑA, A., "Unes reflexions sobre la producció i els rendiments de dues finques agrícoles de la Baixa Noguera al segon terç del segle XIX", Estudis d'Història Agrària, 1, 1978, pp. 208-239.

SPAVENTA, L., Apuntes de economía política, Ariel, Barcelona, 1984.

STOLCKE, V., "Las mujeres y el trabajo", Materiales, 12, 1978, pp. 45-68.

SUAU, J., "La pagesia mallorquina al segle XVIII i primera meitat del XIX", a AA.VV., Ier Col.loqui d'Història Agrària, op. cit., pp. 165-175.

SUAU, J., "Escasetat i ordre social a Mallorca (1740-1760)", a AA.VV., Història i antropologia, a la memòria d'Àngel Palerm, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984, pp. 363-402.

SUDRIA, C., "L'ingrés agrícola a la plana de Vic el segle XVIII. Les rendes d'origen agrari", Recerques, 9, 1979, pp. 77-101.

SWEETZ, P. M., Teoría del desarrollo capitalista, FCE, México, 8^a ed., 1974.

TELLO, E., "La producció cerealícola a les petites explotacions pageses del Pla de Mallorca, 1850-51", Estudis d'Història Agrària, 4, 1983, pp. 107-194.

TELLO, E., "La utilització del censal a la Segarra del set-cents: crèdit rural i explotació usurària", Recerques, 18, 1986, pp. 47-71.

TELLO, E., "Propietat agrària i percepció de rendes. El paper de l'endeutament en la distribució social de les terres (Cervera, 1744-45)", Estudis d'Història Agrària, 6, 1986, pp. 57-99.

TERRADAS, I., "Els censals en la primera financiació a llarg termini de la indústria tèxtil. Notes entorn d'alguns casos de l'Alt Llobregat", Revista del Centre d'Estudis Berguedans, 1, 1982, pp. 31-35.

TERRADAS, I., El món històric de les masies, Curial, Barcelona, 1984.

THIRSK, J., "The Common Fields", Past and Present, 29, 1964, pp. 3-25.

THOMPSON, E. P., The Making of the English Working Class, Penguin, Harmondsworth, 1963.

THOMPSON, E. P., "Patrician Society, Plebeian Culture", Journal of Social History, 7, 1974, pp. 382-405.

THOMPSON, E. P., Tradición, revuelta y consciencia de clase. Estudios sobre la crisis de la sociedad preindustrial, Crítica, Barcelona, 1979.

TOPOLSKI, J. i WYCZANSKI, A., "La economia camperola abans i en la primera etapa de la industrialització", Estudis d'Història Agrària, 4, 1983, pp. 7-35.

TORRAS, J., La guerra de los Agraviados, Publicaciones de la Cátedra de Historia General de España, Barcelona, 1967.

TORRAS, J., "Societat rural i moviments absolutistes. Nota sobre la guerra dels malcontents (1827)", Recerques, 1, 1970, pp. 123-130.

TORRAS, J., Liberalismo y rebeldía campesina, 1820-1823, Ariel, Barcelona, 1976.

TORRAS, J., "Aguardiente y crisis rural. Sobre la coyuntura vitícola, 1793-1832", Investigaciones Económicas, 1, 1976, pp. 45-67.

TORRAS, J., "Sobre la renta señorial en Cataluña a fines del siglo XVIII", a AA.VV., La economía agraria en la historia de España, op. cit., pp. 321-327.

TORRAS, J., "Lluita de classes i desenvolupament del capitalisme. (Nota sobre Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe de Robert Brenner)", a AA.VV., Ier Col.loqui d'Història Agrària, op. cit., pp. 155-164.

TORRAS, J., "Estructura de la indústria pre-capitalista. La draperia", Recerques, 11, 1981, pp. 7-28.

TORRAS, J., "La industria precapitalista y las teorías sobre la 'protoindustrialización'", comunicació presentada al Ier Col.loqui Basc-Català d'Història, Sitges, 20-22 de desembre de 1982, (exemplar mecanografiat).

TORRAS, J., "Especialización agrícola e industria rural en Cataluña en el siglo XVIII", Revista de Historia Económica, II, nº 3, 1984, pp. 113-127.

TORRAS, J., "Fabricantes sin fábrica. Estudio de una industria pañera catalana, 1693-1765", comunicació presentada al XI Simposio de análisis económico, Universitat Autònoma de Barcelona, 1986 (exemplar mecanografiat).

TORRAS i RIBÉ, J. M^a, Evolució social i econòmica d'una família catalana de l'Antic Règim. Els Padró d'Igualada, 1642-1862, Fundació Salvador Vives i Casajuana, Barcelona, 1970.

TORRAS i RIBÉ, J. M^a, "El senyoriu d' Orpí. Impacte de la primera llei abolicionista (1811) sobre les relacions entre senyors i vassalls", Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos, vol. VI, 1978, pp. 327-347.

TORRAS i RIBÉ, J. M^a, La revolució industrial a la comarca d'Anoia, Rafael Dalmau, Barcelona, 1979.

TORRAS i RIBÉ, J. M^a, "Un municipi català entre la Guerra de Successió i la invasió aliada de 1719. Estructura social i grups dirigents a la Seu d'Urgell", Recerques, 9, 1979, pp. 29-56.

TORRAS i RIBÉ, J. M^a. "Reflexions sobre l'actitud del pobles i estaments catalans durant la guerra de Successió", Pedralbes, 1, 1981, pp. 187-209.

TORRAS i RIBÉ, J. M^a, "Aproximació a la problemàtica civil de la Guerra de Successió a Catalunya. La política municipal de l'Arxiduc Carles d'Àustria (1705-1711)", Recerques, 13, 1983, pp. 27-43.

TORRAS i RIBÉ, J. M^a, Els municipis catalans de l'Antic Règim, 1453-1808, Curial, Barcelona, 1983.

TORRAS i RIBÉ, J. M^a, "El municipi català durant els segles XVI i XVII", a AA.VV., El govern de les ciutats catalanes, op. cit., pp. 83-101.

TORRAS, X., "Disputes d'aigües i lluita de bàndols a la Ribera de Sió (1590-1599)", comunicació presentada al II Col.loqui d'Història Agrària, Barcelona, Olot i Girona, 9-12 de desembre de 1986, (exemplar mecanografiat).

TORT, F., "La Universitat de Cervera: una institució conflictiva", Miscel.lània ceriverina, II, 1984, pp. 67-74.

TORTOSA, J., "El Trienio Constitucional de 1820-23", Ilerda, 32, 1971, pp. 265-274.

TORTOSA, J., "Del realismo a los movimientos obreros", Ilerda, 35, 1974, pp. 45-82.

TURULL, A., "Hagiotoponímia a la Segarra", Miscel.lània ceriverina, III, 1985, pp. 11-28.

TURULL, M., El règim municipal i les finances de la paeria de Cervera (1332-1333). Dinàmica social i política, Tesi de Llicenciatura llegida a l'Estudi General de Lleida el setembre de 1984 (2 vols.).

TURULL, M., El règim municipal de paeria. Cervera, 1331-1333. Dinàmica social i política, Virgili i Pagès, Lleida, 1986.

TURULL, M., "El mal any primer a Cervera: trasbals sòcio-polític i crisi de subsistències (1333)", Miscel.lània cerverina, IV, 1986, pp. 23-54.

TURULL, M., "La indústria tèxtil a Cervera a la baixa edat mitjana, i les ordinacions de la draperia de 1320", de propera aparició a Miscel.lània cerverina, V, 1987.

VICEDO, E., "Propietat, accés a la terra i distribució dels ingressos a la Lleida del segle XVIII", Recerques, 12, 1979, pp. 57-90.

VICEDO, E., "El preu dels cereals durant el segle XVIII en un mercat de l'interior: l'almodí de Lleida", a AA.VV., Ier Col.loqui d'Història Agrària, op. cit., pp. 327-345.

VICEDO, E., "Els preus dels cereals al mercat de Lleida durant la primera meitat del segle XIX", Recerques, 14, 1983, pp. 167-176.

VICEDO, E., "Propietat i renda senyorial a les terres de Lleida en el marc del procés de creixement agrari (segle XVIII)", a AA.VV., Terra, treball i propietat, op. cit., pp. 278-301.

VICENS VIVES, J., Historia de los remensas en el siglo XV, CSIC, Madrid, 1945.

VICENS VIVES, J., Juan II de Aragón (1398-1479). Monarquía y revolución en la España del siglo XV, Teide, Barcelona, 1953.

VICENS VIVES, J., "Pròleg" a P. Voltès, El Archiduque Carlos de Austria, rey de los catalanes..., op. cit., pp. 7-12.

VICENS VIVES, J., Manual de historia económica de España, Vicens Vives, Barcelona, 9ª ed., 1972.

VIDAL, J., "Els exiliats filipistes: una divisió en la classe dirigent catalana", L'Avenç, 40, 1981, pp. 36-42.

VILA i BARTROLÍ, F., Reseña histórica, científica y literaria de la Universidad de Cervera, Biblioteca de Cervera i la Segarra, Tàrrrega, 1981 (1ª ed., 1923).

VILA VALENTÍ, J., El món rural a Catalunya, Curial, Barcelona, 1973.

VILAR, P., Le 'Manual de la Compañya Nova' de Gibraltar, 1709-1723, S.E.V.P.E.N., París, 1962.

VILAR, P., Catalunya dins l'Espanya moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals, Ed. 62, Barcelona, 1964-68 (4 vols.).

VILAR, P., Crecimiento y desarrollo, Ariel, Barcelona, 4ª ed., 1980.

VILAR, P., Oro y moneda en la historia, 1450-1920, Ariel, Barcelona, 3ª ed., 1974.

VILAR, P., "Essai d'un bilan démographique de la période 1787-1814 en Catalogne", Annales de Démographie Historique, 1965, pp. 53-65.

VILAR, P., "Estructures de la societat espanyola cap al 1750", Recerques, 1, 1970, pp. 9-32.

VILAR, P., "El 'motín de Esquilache' y las crisis del antiguo régimen", Revista de Occidente, XXXVI, 14, febrero de 1972, pp. 199-217.

- VILAR, P., "La transición del feudalismo al capitalismo", a AA. VV., El feudalismo, Ayuso, Madrid, 2ª ed., 1973, pp. 53-79.
- VILAR, P., Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII, Curial, Barcelona, 1973.
- VILAR, P., "La Catalunya industrial: reflexions sobre una arrenca- da i sobre un destí", Recerques, 3, 1974, pp. 7-22.
- VILAR, P., "La fi dels elements feudals i senyoriais a Catalunya al segle XVIII i XIX. Amb alguns punts de vista comparatius per a la resta d'Espanya i per al Rosselló", L'Avenç, 1, 1977, pp. 74-80.
- VILAR, P., Iniciación al vocabulario del análisis histórico, Crí- tica, Barcelona, 1980.
- VILAR, P., Estat, nació, socialisme. Estudis sobre el cas espanyol, Curial, Barcelona, 1981.
- VILAR, P., "El 'fet català'", L'Avenç, 61, 1983, pp. 13-27.
- VILLARES, R., La propiedad de la tierra en Galicia, 1500-1936, Si- glo XXI, Madrid, 1982.
- VIOLA, R., "Actividades de la Junta de Armamento y Defensa de Lérida, 1836-1837", Ilerda, XXXV, 1974, pp. 83-120.
- VOLTES, P., El Archiduque Carlos de Austria, rey de los catalanes, Aedos, Barcelona, 2ª ed., 1967.
- VOLTES, P., Barcelona durante el gobierno del Archiduque Carlos de Austria (1705-1714), Instituto Municipal de Historia/CSIC, Barcelo- na, 1963-70 (3 vols.).
- VOVELLE, M., Ville et campagne au 18e siècle. Chartres et la Beauce, Ed. Sociales, París, 1980.

VRIES, J. de, La economía de Europa en un período de crisis, 1600-1750, Cátedra, Madrid, 1979.

WOLFF, Ph., Les 'Estimes' toulousaines des XIVe et XVe siècles, Bibliothèque Marc Bloch, Toulouse, 1956.

WALLERSTEIN, I., El moderno sistema mundial. La agricultura capitalista y los orígenes de la economía-mundo europea en el siglo XVI, Siglo XXI, Madrid, 1979.

WALLERSTEIN, I., El moderno sistema mundial. El mercantilismo y la consolidación de la economía-mundo europea, 1600-1750, Siglo XXI, Madrid, 1984.

WOLPE, H. (ed.), The Articulation of Modes of Production, Routledge And Keagan Paul, Londres, 1980.

WRIGLEY, E.A., "Parasite or Stimulus: The Town in a Pre-industrial Economy", a Ph. Abrams i E. A. Wrigley (eds.), Towns in Societies, op. cit., pp. 295-310.

YMBERNON, A., "Aportación a la historia de la guerra carlista en la provincia de Lérida, 1838-1839", Ilerda, XIV, 1950, pp. 97-114.